

דוגמה לביאור 'משנה תורה' להרמב"ם

רועי דובקין ואיתן זמורה

הביאור של 'מפעל משנה תורה'

כחלק מהיצירה התורנית שבבית מדרשנו, זכינו להיות שותפים ל'מפעל משנה תורה' בעבודה האדירה שנעשית בשנים אלו, לכבודה של תורה, הן בהדרת 'משנה תורה' להרמב"ם בכרך אחד, והן בסדרת ספרי ה'יד החזקה' עם ביאור תמציתי ביותר. כל זה בניצוחו של ר' יוחאי מקבילי, המהדיר והעורך הראשי, ובעידודו של ראש הישיבה הרב שמואל טל שליט"א.

חזונו של המפעל הוא שכל אחד ואחד יוכל להכיר את התורה שבעל פה כולה, באופן המקיף ביותר ובצורה המתומצתת והמסודרת למופת, כפי שהביאה הרמב"ם לביטוי בספרו הגדול "משנה תורה". לשם כך נועדו הביאורים הפשוטים וההערות התמציתיות, הכותרות לכל פרק וכותרות המשנה, האיורים והנספחים.

הברכה המיוחדת שביצירת הביאור

באפיק זה של לימוד ויצירת הביאור, מתחקה הכותב אחר שיטה מרכזית ביותר בפסיקת ההלכה – שיטת הרמב"ם. הרמב"ם מתאפיין כידוע בשיטתיות ומבנה מסודר של כל נושא ונושא הלכתי – גם אם עדיין אינו נהוג למעשה, ועל ידי כתיבת ביאור מדוקדק ותמציתי לדבריו ניתן להשיג תמונה ממוקדת וממצה לכל נושא לכלליו ופרטיו. בחקירה ובחיפוש אחר מקורותיו של הרמב"ם, תמונה זו מתחברת לחז"ל במקורות השונים, ועל ידי זה מתגלה הרמב"ם כמפתח לגלות את רצון התורה בכל עניין ופרט, ולהכילו בצורה מסודרת.

דברים דומים לשתי נקודות אלו היטיב לבטא פרופ' ישראל מ' תא שמע ז"ל:¹ "מבחינות רבות חיזק הרמב"ם את זיקת הלומדים אל סוגיות הש"ס במילואן, ובמידה רבה אף החזיר את הגלגל לאחור, בתהליך אטי בתחילה אך בעוצמה רבה ומתגלגלת בטווח הארוך יותר. תחילה יש להזכיר... את העובדה הפשוטה שהרמב"ם כלל בספרו את הנושאים שבכל ששת סדרי התלמוד, כולל מקצועות ההלכה שאינם נוהגים בזמן הזה... מי שלמד באופן מסודר את ספר 'משנה תורה

1. כנסת מחקרים, ד, עמ' 89.

לרמב"ם' השיג ידיעה תלמודית רבה לאין ערוך ממה שהשיג חברו שלמד את הלכות הר"ף או הסתפק בפירושי רבנו חננאל ורבנו ניסים².
 ...חשובה ביותר היא דרכו של הרמב"ם להסמיק את כל הלכותיו אל לשון הסוגיה עצמה המשמשת לו מקור, אל דוגמאותיה, אל מונחיה המקוריים ואף אל מילות העצם והתואר המלוות את לשון המקורית של האוקימתות. הלומד את הרמב"ם כיום, כמלווה וכמסכם עיקרי ללימוד כל סוגיה במקורה, אינו חדל מלהשתאות על המעקב הצמוד – ככל שהדבר ניתן במסגרת ספר מקיף שכזה – שמקיים הרמב"ם אחר לשון הסוגיה, דוגמאותיה, מונחיה ומבחר מילותיה, לעתים על ידי שילוב מילה אחת במקום הנכון. באופן זה משקף הרמב"ם את תשובת המשקל להעלמת המקור התלמודי... "ע"כ.

מטרות עבודת הביאור

להלן מובאת דוגמה לעבודת הביאור להלכות חובל ומזיק פרקים א-ד, מתוך ספר 'נזקים' שיצא לאור זה מכבר ב"ה³. גם הוספנו לזה הרחבה לשני עניינים מתוך הביאור על מנת להדגים שתי מטרות עיקריות שיש בעבודת הביאור: א. חתימה להבנת דברי הרמב"ם וכתובת ביאור פשוט (ההרחבה השניה). ב. מתן תשומת לב לרעיונות הנלווים להלכות, שהרמב"ם ציין או רמז להם (ההרחבה הראשונה).

כאן המקום להודות לר' יוחאי מקבילי על ההדרכה, על ההגהות, על המשא ומתן ועל השעות הרבות שעושה עימנו בעבודת הביאור, וכמובן – על כל העבודה האדירה במסגרת 'מפעל משנה תורה'.

2. ראה מה שתיאר שם ' תא שמע, שהיתה תופעה רווחת ביותר בספרד וארצות המזרח, ואחר כך גם בפרובנס, שהיו לומדים את הלכות הר"ף ופירושי ר' חננאל ורבנו ניסים במקום התלמוד הבבלי.

3. שינויים בין המתפרסם כאן לבין היוצא במסגרת 'מפעל משנה תורה' משקפים את ההבדל שבין העבודה הראשונית שלנו לבין ההגהה של ת"ח ממפעל משנה תורה ומומחה ללשון.

הלכות חובל ומזיק (פרקים א-ד)

שמות כא, יח-כה: חובל בחברו ומכה אשה הרה

וכי יריבו אנשים והכה איש את רעהו באבן או באגרף; ולא ימות ונפל למשכב: אם יקום והתהלך בחוץ על משענתו ונקה המכה, רק שבתו יתן ורפא ורפא: וכי יכה איש את עבדו או את אמתו בשבט ומת תחת ידו, נקם ונקם: אך אם יום או יומים יעמד לא יקום, כי כספו הוא: וכי ינצו אנשים ונגפו אשה הרה ויצאו ילדיה ולא יהיה אסון, ענוש יענש כפאשר ישית עליו בעל האשה ונתן בפללים: ואם אסון יהיה, ונתתה נפש תחת נפש: עין תחת עין וטף תחת טף, יד תחת יד ורגל תחת רגל: כוניה תחת כוניה פצע תחת פצע, חבורה תחת חבורה.

ויקרא כד, יז-כב: חובל ומזיק חברו

ואיש כי יכה כל נפש אדם, מות יומת: ומכה נפש בהמה ישלמנה, נפש תחת נפש: ואיש כי יתן מום בעמיתו, כפאשר עשה לו: שבר תחת שבר עין תחת עין וטף תחת טף, כפאשר יתן מום באדם כן יתן בו: ומכה בהמה ישלמנה; ומכה אדם יומת: משפט אחד יהיה לכם כגר כאזרח יהיה, כי אני ה' אלהיכם:

דברים כה, יא-יב: בושת

כי ינצו אנשים יחדו איש ואחיו וקרבה אשת האחד להציל את אישה מיד מכהו; ושלחה ידה והחזיקה במבשיו: וקצתה את כפה, לא תחוס עינך.

תוכן הפרקים וההלכות:

פרק	שם הפרק	נושאי הפרק
א	חמשת תשלומי החובל	תשלומי החובל בחבירו (א), תשלום נזק (ב-ו), תשלום צער (ז), תשלומי שבת, ריפוי ובושת (ח-י), אחריות האדם למעשיו (יא-יז), הערכת המכה (יח-יט).
ב	סוגי חבלות; צער, שבת וריפוי	מספר החיובים משתנה בהתאם לנזק (א-ג), חמשת התשלומים בחיסור אבר (ד-ו), שיוך הנזק למזיק (ז), בדיקת אמינות הניזק (ח), הערכת תשלום הצער (ט-י), הערכת תשלום השבת (יא-יג), הערכת תשלום הריפוי (יד-יט), זמן התשלום (כ).
ג	בושת וקנסות קבועים	הבושת תלויה במבויש ובמתבייש (א-ד), בושת ללא פגיעה גופנית (ה-ז), מקרי בושת שונים שנקצבו על ידי חכמים (ח-יא).
ד	התשלומים שנחבלים שונים	הנוגף את האשה ויצאו ילדיה (א-ו), החובל באביו ואימו, החובל בחברו בשבת (ז-ח), החובל בחברו ביום הכפורים (ט), החובל בעבד (י-יג), החובל בבת קטנה (יד), החובל באשת איש או באשתו (טו-יז), אשה שחבלה בבעלה (יח), החובל בילדיו או אחרים שחבלו בהם (יט), חרש שוטה וקטן שחבלו או נחבלו (כ), עבד ואשה שחבלו או נחבלו (כא), המית עבד חברו או בהמתו (כב).

קעה

מצות עשה אחת, והיא דין חובל בחברו או מניין המצוות: חובל בחברו - מכה או פועל מזיק ממוזן חברו. בגוף חברו.

ובאור מצוה זו בפרקים אלו.

פרק ראשון

חמשת תשלומי החובל

תשלומי החובל בחבירו

א) החובל בחברו - אף שלא בכוונה (והאיסור לחבול בכוונה יוזכר להלן ה,א). **נזק** - תשלומי ענישה כנגד מה שהפחית באופן קבוע מערך גוף חברו (ככלל, הערך מחושב מבחינת כוח עבודה). **צער** - תשלומי ענישה כנגד הכאב הפיזי שנגרם במעשה החבלה. **רפוי** - תשלומי פיצוי (החזר) המחושבים על פי הערכת הוצאות ריפוי החבלה. **שבת** - תשלומי פיצוי שהשביטו מלהשתכר בעבודה בימי חוליו (בדומה לדמי אבטלה). **בשת** - תשלומי ענישה כנגד הפגיעה הציבורית בכבודו של הנחבל (הבושה), המתלווה למגע הפיזי שבחבלה. **היפה שבנכסיו** - הקרקע הטובה ביותר שבנכסיו המזיק. **כדין כל המזיקין** - ראה נזקי ממון ח,י. **הערה לגבי נזקים נפשיים**: כל התשלומים אינם כוללים נזקים נפשיים-פרטיים, לא רק מפני שאלו קשים להערכה, אלא מפני שקשה להוכיח ודאות של סיבה ותוצאה בקשר בין המזיק והנזק (בין השאר מפני שהנזק תלוי ברובו הגדול ברמת החוסן הנפשי של הניזק ולא במעשיו של המזיק).

א החובל בחברו - חיב לשלם לו תמשה דברים: נזק, וצער, ורפוי, ושבת, ובשת. ותמשה דברים אלו כלן משתלמין מן היפה שבנכסיו, כדין כל המזיקין.

תשלום נזק

ב) יפה - שווה. וברור שאין הכסף תחליף לאיברי הגוף, וההשוואה למחירי שוק העבדים נועדה רק לצורך יצירת מדרגות תשלומים. **מפי השמועה** - כפי ששמעו איש מפי רבו במסורת הבנת פסוקי המקרא. **לשלם ממוזן הוא** - ולא להוציא עין ממש.

ב נזק כיצד? שאם קטע יד חברו או רגלו - רואין אותו כאלו הוא עבד נמכר בשוק: כמה היה יפה וכמה הוא יפה עתה, ומשלם הפחת שהפחית מדמיו, שנאמר: "עין תחת עין..."
(שמות כא,כד; ויקרא כד,ט); **מפי השמועה למדו, שזה שנאמר "תחת" - לשלם ממוזן הוא.**

קעו

ג) **שְׁנֵי אָמְרֵי בְּתוֹרָה**: "שֶׁבַר תַּחַת שֶׁבַר, עַיִן תַּחַת עַיִן, שֶׁן תַּחַת שֶׁן - כַּאֲשֶׁר יִתֵּן מוֹם בְּאָדָם, כֵּן יִנָּתֵן בּוֹ", שהוא כלל יסודי בעקרונות המוסריים של ענישת התורה (עין מו"י ג,מא). **שְׁהוּא רְאוּי לְחֶסֶדוֹ אֲבָר** - התורה התנסחה כך כדי להדגיש את הבחינה המוסרית שחבלת גוף אינה כחבלת ממון, וכסף אינו חזות הכל, ולכן לא נכתב "כסף תחת עין". ופרשני המקרא הסבירו מפני שמעשית אי אפשר לבצע זאת במדויק, וכדוגמא לכך העיוור בעין אחת שאיבד עין חברו שראה בשתי עיניו (ו"ח, רס"ג, ראב"ע), **וּלְפִיכֵךְ מְשַׁלֵּם נֶזְקוֹ. וְהָרִי הוּא אוֹמֵר** - ברצח במזיד, שממיתים אותו כפי שהמית אחר: "**וְלֹא תִקְחוּ כֶפֶר**" [פדיון נפש - כסף תמורת עונש] **לְנַפְשׁ רֹצֵחַ אֲשֶׁר הוּא רָשָׁע לְמוֹת, כִּי מוֹת יוֹמָתוֹ. יֵשׁ כֶּפֶר** - שמשמש כענישה וגם כפיצוי.

ג זה שְׁנֵי אָמְרֵי בְּתוֹרָה "כַּאֲשֶׁר יִתֵּן מוֹם בְּאָדָם כֵּן יִנָּתֵן בּוֹ" (ויקרא כד, כ) - אינו לחבל בזה כמו שחבל בחברו, אלא שהוא ראוי לחסרו אבר או לחבל בו כמו שעשה, ולפיכך משלם נזקו. והרי הוא אומר: "ולא תקחו כפר לנפש רצח" (במדבר לה, לא) - לרוצח בלבד הוא שאין כפר, אבל לחסרון אברים או לחבלות יש כפר.

ד) **שְׁנֵי אָמְרֵי**: "כִּי יִנָּצוּ [=יריבו] אֲנָשִׁים יִחָדוּ, אִישׁ וְאִחִיו, וְקָרְבָה אִשְׁתׁ אִשְׁתׁ הָאָחִיד, לְהַצִּיל אֶת-אִישָׁהּ מִיַּד מִכָּהוּ; וְשָׁלְחָה יָדָהּ, וְהִחְזִיקָהּ בְּמַבְשָׁיו [=איבריו המוצנעים, לשון בושה, ובאחיותם כרוך כאב - ראב"ע]. **וְקִצְתָהּ אֶת פִּפְּהָ, לֹא תַחֲוֹס עֵינֶיךָ**" - ואין כוונת הפסוק לתת לה עונש גופני (למובן נוסף - ראה רוצח א, ז-ח). **שְׁלֹא תַחֲוֹס בְּתִשְׁלוּמֵינוּ** - "אלא מגבין ממנו כל שיש לו בלא חנינה [רחמים]" (סנהדרין כד, ד). וענין ההקפדה על העונש בארו רבנו: "לפי שאם לא יענש המזיק לא יסתלקו הנזקים כלל, ולא ירתע כל מי שזומם להרע. ולא כקלות דעת מי שדימה כי זניחת העונשין רחמים על בני אדם, אלא היא עצם האכזריות עליהם והפסד סדר המדינה" (מו"נ ג, לה).

ד וכן זה שְׁנֵי אָמְרֵי בְּחֹבֵל בְּחֶבְרוֹ וּמְזִיקוֹ "לֹא תַחֲוֹס עֵינֶיךָ" (דברים כה, יב) - שלא תחוס בתשלומינו, שמה תאמר: עני הוא זה, ושלא בכונה חבל בו, ארחמנו - לכך נאמר: "לֹא תַחֲוֹס עֵינֶיךָ".

ה) **שְׁנֵי אָמְרֵי**: "כִּוְיָה תַּחַת כְּוִיָה פָּצַע [מכת דם] תַּחַת פָּצַע, **חֲבוּרָה** ["מכה יבשה"] **תַּחַת חֲבוּרָה**". ובפרוש נאמר - שבהכאת אבן או אגרוף, כלומר בחבורה, על החובל מוטלת חובת תשלומים כנגד ("תחת") החבורה.

ה וימנין שזה שְׁנֵי אָמְרֵי בְּאֲבָרִים "עַיִן תַּחַת עַיִן" (שמות כא, כד; ויקרא כד, כ) תִּשְׁלוּמֵינוּ הוּא? שְׁנֵי אָמְרֵי: "חֲבוּרָה תַּחַת חֲבוּרָה" (שמות כא, כה), וּבִפְרוּשׁ נֹאמֵר: "וְכִי יִכֶּה אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ בְּאֵבֶן אוּ בְּאֲגָרֵף... רַק שִׁבְתּוֹ יִתֵּן וְרִפְאָ יִרְפְּאוּ" (שם כא, יח-יט; ושם: וְכִי יִרְיֹבוּ אֲנָשִׁים וְהִכָּה אִישׁ). הָא לְמִדַּת שִׁתַּחַת

קעז

שנאמר בחבורה - תשלומין, והוא הדין ל"תחת" הנאמר בעין ובשאר אברים.

ו) אף על פי וכו' - לא זו בלבד שכך נראה הפשט, אלא שהדברים התפרשו למשה בהר סיני, והן הלכות שנהגו בפועל בכל דור ולכן לא ייתכן שהשתבשו. שמואל הרמתי - שמואל הנביא.

ו אף על פי שדברים אלו נראין מענין תורה שבכתב, בלן מפרשין הן מפי משה מהר סיני, ובלן הלכה למעשה הן בידינו, וזכה ראו אבותינו דנין בבית דינו שליהושע ובבית דינו של שמואל הרמתי ובכל בית דין ובית דין שעמדו מימות משה ועד עכשו.

תשלום צער

ז) בפני עצמו - באופן בלתי תלוי בתשלומים אחרים. נאמר באונס: "כי ומצא איש נערה בתולה אשר לא ארשה [שלא התייחדה לאיש במעשה קידושין], ותפשה ושב עמה [=אנס אותה בכוח] ונמצאו. ונתן האיש השכב עמה לאבי הנערה חמשים קסף ולו תהיה לאשה תחת אשר ענה" - מעבר לקנס של חמישים קסף, האונס חייב בתשלומי צער לאשה, הנלמדים מהפסוק "תחת אשר ענה" (נערה בתולה ב,א; ב,ו, וכן תשלומי בושת ומגם).

ז ומנין שמזיק חברו חייב בצער בפני עצמו? שהרי נאמר באונס: "תחת אשר ענה" (דברים כב,ט), והוא הדין לכל המצער את חברו בגופו, שהוא חייב לשלם דמי הצער.

תשלומי שבת, ריפוי ובושת

ט) בכלל דין זה - בנוסף לדינים נוספים הנלמדים מהפסוק, כגון אי רחמנות על הפושע (לעיל ד), והצלת הנרדף (רוצח א,ט). קנס המביש - קנס הוא תשלומי ענישה ולא פיצוי מדויק, לעומת שבת וריפוי (להלן ה,ז; להגדרת קנס - נזקי ממון ב,ח).

ח ומנין שהוא חייב בשבת בפני עצמו ורפוי בפני עצמו? שנאמר: "רק שבתו יתן ורפא ורפא" (שמות כא,ט). ט ומנין שהוא חייב בבשת בפני עצמו? שהרי נאמר: "ושלחה ידה והחזיקה במבשוי, וקצתה את כפה" (דברים כה,יא-יג) - בכלל דין זה קנס המביש.

י) מתפון - להזיק, אף שלא מתכוון לבייש (להלן, יג). כשקיימת כוונה - הדבר נחשב להעלבה ולזלזול בכבודו, וכשאינן כוונה בדבר - זו טעות אנוש, שאין מה להיעלב ממנה.

י אינו חייב על הבשת עד שיהיה מתפון, שנאמר: "ושלחה ידה" (טו). אבל המביש חברו בלא כונה - פטור. לפיכך, ישן וכיוצא

קעח

בו שביש - פטור.

אחריות האדם למעשיו

יא אדם מועד לעולם: בין שוגג בין מזיד, בין ער בין ישן בין שכור - אם חבל בחברו או הזיק ממון חברו, משלם מן היפה שבנכסיו.

יא (א) מועד לעולם - מזהר ומותרה מראש על היותו עלול להזיק ולשאת אחריות על מעשיו. משלם - במקרים של ישן או שיכור משלם רק נזק (להלן, טו).

במה דברים אמורים שהישן חייב לשלם? בשנים שישינו כאחד, ונתהפך אחד מהן והזיק את חברו או קרע בגדו. אבל אם היה אחד ישן, ובא אחר ושכב בצדו - זה שבא באחרונה הוא המועד, ואם הזיקו הישן, פטור. וכן אם הניח כלי בצד הישן, ושברו הישן - פטור, שזה שהניחו הוא המועד שפשע.

יא (ב) בשנים שישינו כאחד - שהלכו לישון ביחד, ומצוי שאדם הישן מתהפך בשנתו, והיו צריכים להרחיק זה מזה באופן שלא יהיו עלולים להזיק אחד את השני. זה שבא באחרונה הוא המועד - כיוון שחברו שמר עצמו מלהיות עלול להזיק, נמצא השני פשע בהזקת עצמו על ידי חברו.

יב מי שנפל מן הגג ברוח מצויה והזיק - חייב בארבעה דברים, ופטור מן הבשת. נפל ברוח שאינה מצויה - חייב בנזק בלבד, ופטור מארבעה דברים. ואם נתהפך - חייב בכל, אף בבשת; שכל המתכוון להזיק, אף על פי שלא נתכוון לביש - חייב בבשת.

יב (א) ברוח מצויה - שהיא שכיחה וצפויה, והיה לו להניח שייפול בגללה ועלול להזיק, וקרוב למזיד. ופטור מן הבשת - כיוון שלא התכוון (לעיל, טו). נפל ברוח שאינה מצויה - נדירה, שלא היה יכול להעלות על דעתו שתבוא, ולכן פטור משאר התשלומים, וחייב בנזק, שהרי אדם מועד לעולם (לעיל, יא). נתהפך - לאחר שהתחיל ליפול, התהפך וכיוון עצמו ליפול על הניזק.

יג שנים שחבלו באחד כאחת - שניהן חייבין, ומשלשין ביניהן. היה אחד מתכוון ואחד שאינו מתכוון - זה שאינו מתכוון פטור מן הבשת. יד המתכוון לביש את הקטן, וביש את הגדול - נותן לגדול דמי בשתו שלקטן. נתכוון לביש את העבד, וביש את בן חרין - נותן לבן חרין דמי בשתו שלעבד.

יג (א) כאחת - בבת אחת. משלשין - מתחלקים בתשלום בשווה. יד (א) הקטן - בן פחות מגיל 13 או שלא צמחו לו שתי שערות במקום הערוה (אישות ב,י). דמי בשתו שלקטן - אם כשמכלימין אותו נכלם - חייב; ואם אינו נכלם - פטור. ומכל מקום אינו דומה המביש את הקטן למביש את הגדול (להלן ג,ד), מפני שקטן אינו מקפיד על כבודו (אולי בדומה להלן ג,יא) ואינו תופס את הבושה כמו גדול בר דעת. העבד - נמצא במצב ביניים בין יהודי לגוי (איסורי ביאה יב,א), ומחמת מעמדו כבודו ובושתו פחותים (להלן ג,ד).

טו היתה אבן מנחת לו בחיקו, בין שלא הכיר

טו (א) בחיקו - ברווח שבין ידיו לחזהו (כנראה

קעט

בקפלי בגדו). **נִתְכַּוֵּן לְזֶרֶק שְׂתִים** - למרחק שתי אמות. **חֵיב בְּנֹזֵק בְּלִבְדוֹ, וּפְטוּר מֵאַרְבָּעָה דְּבָרִים** - שלא התכוון להזיק. ומשלם שכן אדם מועד לעולם.

בֶּה מְעוֹלָם בֵּין שֶׁהִפִּיר בָּהּ וּשְׂכָחָהּ, וְעָמַד, וְנִפְלָה וְהִזִיקָה - **חֵיב בְּנֹזֵק בְּלִבְדוֹ, וּפְטוּר מֵאַרְבָּעָה דְּבָרִים**. וְכֵן אִם נִתְכַּוֵּן לְזֶרֶק שְׂתִים וְזָרַק אַרְבַּע וְהִזִיק, אִו שֶׁהִזִיק כְּשֶׁהוּא יֵשֵׁן - **חֵיב בְּנֹזֵק בְּלִבְדוֹ, וּפְטוּר מֵאַרְבָּעָה דְּבָרִים**.

טז רְשׁוּת חֲבֵרוֹ - מקום השייך לחברו, וכל הנמצא בו חייב להיות באישורו. **הִזָּק זֶה הַנִּכְנָס בְּבַעַל הַבַּיִת** - הוֹזַק בְּלִשׁוֹן סָבִיל, שבעל הבית לא התכוון להזיקו וגם לא נהג ברשלנות וכאן הניזק שנכנס בלא רשות הוא המועד, ולכן **בַּעַל הַבַּיִת פְּטוּר** - "שהרי אומר לו 'למה נכנסת שלא ברשות עד ששגגתי בדך?' " (נזקי ממון ז,ז; וכדלעיל הלכה יא. וראה פה"מ ב"ק ג,ז). **הֵיוּ שְׁנֵיהֶן בְּרִשׁוֹת או שְׁנֵיהֶן שְׁלֵא בְּרִשׁוֹת** - שהיו שניהם במקום בהיתר, ובוה ישנה הסכמה מראש שיוכל כל אחד להתנהג בצורה סבירה ולא רשלנית, אף שיתכן ויזיק בלי כוונה. וכשהיו בלא היתר הרי הפקירו עצמם לאפשרות שיוזיק אותם בעל הבית בלי כוונה ושלא ברשלנות, ולכן גם אם הוזקו זה בזה באותו אופן - פטורים. **וְהִזָּקוּ זֶה בְּזֶה** - בלא כוונה ובהתנהגות סבירה ולא רשלנית.

טז הַמִּזִּיק אֶת חֲבֵרוֹ בְּכֹנֶה בְּכָל מְקוֹם - חֵיב בַּחֲמֻשָּׁה דְּבָרִים. וְאֶפְלוּ נִכְנָס לְרִשׁוֹת חֲבֵרוֹ שְׁלֵא בְּרִשׁוֹת, וְהִזִּיקוּ בַּעַל הַבַּיִת - חֵיב, שְׂאָף עַל פִּי שֵׁישׁ לוֹ רִשׁוֹת לְהוֹצִיא, אִין לוֹ רִשׁוֹת לְהִזִּיקוֹ. אֲבָל אִם הִזָּק זֶה הַנִּכְנָס בְּבַעַל הַבַּיִת - הָרִי בַּעַל הַבַּיִת פְּטוּר, וְאִם הִזָּק בּוֹ בַּעַל הַבַּיִת - חֵיב, מִפְּנֵי שֶׁנִּכְנָס שְׁלֵא בְּרִשׁוֹת. הֵיוּ שְׁנֵיהֶן בְּרִשׁוֹת או שְׁנֵיהֶן שְׁלֵא בְּרִשׁוֹת, וְהִזָּקוּ זֶה בְּזֶה - שְׁנֵיהֶן פְּטוּרִין.

יז פְּרַח - עַף. **בְּרִשׁוֹת הַיַּחֲדִי** - מקום שאין הרבים מצויים בו (ראה פה"מ ב"ק ג,ז). **בֵּין שְׁלֵא בְּרִשׁוֹת** - שהיה לו להעלות על הדעת שייכנסו לחנות אף שלא ברשות, שהרי לקוחות באים לחנותו. **חֵיב בְּאַרְבָּעָה דְּבָרִים, וּפְטוּר מִן הַבְּשֻׁת** - שיודע שיינתזו בקעות ואם יעמוד שם אדם ייזק, ופטור מבושת כיוון שלא התכוון להזיק.

יז הַמְּבַקֵּעַ עֵצִים בְּרִשׁוֹת הָרַבִּים, וּפְרַח עֵין מִהֵן וְהִזִּיק בְּרִשׁוֹת הַיַּחֲדִי; או שְׂבַקֵּעַ בְּרִשׁוֹת הַיַּחֲדִי וְהִזִּיק בְּרִשׁוֹת הָרַבִּים; או שְׂבַקֵּעַ בְּרִשׁוֹת הַיַּחֲדִי וְהִזִּיק בְּרִשׁוֹת הַיַּחֲדִי אַחֲרָת; או הַנִּכְנָס לְחֲנוּתוֹ שְׁלַנְגָר, בֵּין בְּרִשׁוֹת בֵּין שְׁלֵא בְּרִשׁוֹת, וְנִתְזָה בְּקַעַת וְטַפְחָה עַל פָּנָיו - בְּכָל אֵלוֹ חֵיב בְּאַרְבָּעָה דְּבָרִים, וּפְטוּר מִן הַבְּשֻׁת.

הערכת המכה

יח כָּשֶׁם שְׂאוּמְדִין לְמִיתָה, כִּד אֹמְדִין לְנֻזְקִין. **לְנֻזְקִין** - כשם שמעריכים במי שהמית את חברו, האם המכה יכולה להמית, שהרי יתכן שמת מסיבה אחרת (ראה רוצח ושמירת נפש ג,א), כך

יח כָּשֶׁם שְׂאוּמְדִין לְמִיתָה, כִּד אֹמְדִין לְנֻזְקִין. **כִּיצַד?** הָרִי שֶׁהִכָּה חֲבֵרוֹ בְּצִדוֹ קָטָן שְׂאִין בּוֹ כִּדִּי לְהִזִּיק או בְּקִיסָם שְׁלַעַץ קָטָן, וְחָבַל בּוֹ

מעריכים במי שהזיק את חברו, האם המכה יכולה להזיק. **צָרוּר** - אבן קטנה (ראה פה"מ כלים ה,ח), או גוש עפר. **חָבַל** - חבלה, מכה. **רָקַק** - ירק.

יח2) וכמו אנוס אני - אף שאדם מועד לעולם ואפילו אנוס, כאן נצטרפו נסיבות שלא מכוחו (ראה גם להלן ו,א במזיק ממונו).

יט) אפלו מחט קטנה - כשהיא חדה, "אבל אם היכהו בעשת שלברזל [חתיכת ברזל גולמית] וכיצא בה - אומדין אותה כדרך שאומדין האבן או העץ" (רוצח ג,ד. מ"מ). **שָׁנְאָמַר** - ברוצח בשגגה (וכן הדין ברוצח ו,ט): "נֹאֶשֶׁר יָבֵא אֶת [עם] רַעְהוּ בַיַּעַר לְחֹטֵב עֵצִים, וְנִדְחָה [והניף] יָדוֹ בַּגֶּרְזֵן לְכַרְתֵּי הָעֵץ, וְנִשְׁלַח [ונשמט] הַבֶּרֶזֶל מִן הָעֵץ [מידית הגרון] וּמִצָּא אֶת רַעְהוּ נִמֹּת: הוּא יָנוּס אֶל אַחַת הָעֵרִים הָאֵלֶּה [ערי המקלט] נְחִי". **מִמְצִיא אֶת עֲצָמוֹ** - שהופיע לאחר פעולת המזיק.

חבל שאין חפץ זה ראוי לעשותו - הרי זה פטור, שנאמר: "באבן או באגרד" (שמות כא,יח) - דבר הראוי להזיק. אבל חייב הוא בבשת בלבד; שאפלו רקק בגופו של חברו, חייב בבשת.

לפיכך צריכין העדים לידע במה הזיק, ומביאין החפץ שהזיק בו לבית דין עד שאומדין אותו ודנין עליו. ואם אבד החפץ, ואמר החובל 'לא היה בו כדי להזיק, וכמו אנוס אני', והנחבל אומר 'היה בו כדי להזיק' - ישבע הנחבל ויטל, כמו שיתבאר (להלן ה,ד).

יט הברזל - אין לו אמד. אפלו מחט קטנה ראויה היא להמית, ואין צריך לומר להזיק. הזרק אבן, ולאחר שיצאת מתחת ידו הוציא הלה את ראשו מן החלון וקבלה - פטור מכלום, שנאמר: "ומצא את רעהו" (דברים יט,ה) - פרט לממציא את עצמו.

פרק שני

סוגי חבלות; צער, שבת וריפוי

מספר התשלומים בסוגי חבלות שונים

א) חבל שהוא כאוי - חבלה המחייבת. **החמשה דברים בלן** - חשוב לראות הגדרתם לעיל ביאור א,א.

א החובל בחברו חבל שהוא ראוי לשלם החמשה דברים בלן - משלם חמשה. הזיקו נזק שאין בו אלא ארבעה - משלם ארבעה. שלשה - משלם שלשה. שנים - משלם שנים. אחד - משלם אחד.

קפא

ב) סמא - עיוור את עיניו. **צְבֹתָהּ** - התנפחה (כמו במדבר ה'כז - ת"א) **וְסוֹפָה לְחֹזֵר** למצבה הרגיל. **מְרֻדָּה** - חלתה והפכה רגישה לכאב, כגון דמעות או דם שותתים ממנה מרוב כאב (פה"מ נגעים ו'ח; ט"ב, כלשון פצע מורד - חשוף ונרתע ממגע וראה שבת ב'ד). **וְסוֹפָה לְחַיּוֹת** - עתידה להתרפאות (שלא כמו מכה בלתי הפיכה). **מְשַׁלֵּם אַרְבָּעָה** - ונוק אינו משלם, כיוון שלא הפחית מערכו כלום, שהרי סופם לחזור למצבם הקודם.

ב2) מְשַׁלֵּם שְׁלֹשָׁה - כאן אינו משלם אף את השבת, כיוון שהנפחות שבראשו אינה מונעתו מלעבוד (מ"מ). **בְּמָקוֹם שְׂאִינוֹ נִרְאָה** - לציבור, כגון שמכוסה בבגדו, וכבודו הציבורי לא נפגע, ומדובר כשההכאה נעשתה ללא רואים (ראה להלן ה'ח).

ב3) הִכְהוּ בְּמִטְפַּחַת שְׂבִידוֹ - מגע בחברו שיש בו רק זלזול בכבודו כלפי אחרים. **ג) כְּנֵהוּ** - עשה בו כווייה. **ס** - חומר כימי מסוים, ואין בו כאב. **אֶסְרוּ בְּחֶדֶר** - לגבי הנוקים הנפשיים ושלילת חירותו של האדם, ראה לעיל הערה בביאור א,א.

ד) בְּסֵם - חומר המשיר שיער לצמיתות. **דְּלַת רֵאשׁוֹ** - קצה השער (כמו בשיר השירים ג'ו - ראב"ע). **בְּשַׁעַת רְקוּד** - כחלק מיכולתו לעבוד בהופעת בידור מיוחדת. **שְׂאִין לֶךְ בְּשַׁת גְּדוּלָה מְזוֹ** - השיער הינו אחד מהביטויים החיצוניים היחודיים של האדם.

ב כיצד? קטע ידו או רגלו או אצבע מהן, או שסמא עינו - משלם חמשה: נזק וצער ורפוי ושבֹת ובשֹת. הִכְהוּ על ידו וצְבֹתָהּ וסוֹפָה לְחֹזֵר, על עינו ומְרֻדָּה וסוֹפָה לְחַיּוֹת - משלם אַרְבָּעָה: צער ורפוי ושבֹת ובשֹת.

הִכְהוּ על ראשו וצָבָה - משלם שְׁלֹשָׁה: צער ורפוי ובשֹת. הִכְהוּ בְּמָקוֹם שְׂאִינוֹ נִרְאָה, כְּגוֹן שֶׁהִכְהוּ על בְּרַכְיוֹ או בְּגָבוֹ - משלם שְׁנַיִם, צער ורפוי.

הִכְהוּ בְּמִטְפַּחַת שְׂבִידוֹ או בְּשֹטֵר וְכִיּוֹצֵא בְּאֵלוֹ - נותן אחת, והיא הבשֹת בְּלִבְד. ג כְּוֵהוּ בְּשֹפּוֹד או בְּמִסְמֵר על צִפְרָנוּ בְּמָקוֹם שְׂאִינוֹ עוֹשֶׂה חֲבוּרָה וְלֹא מְעַכֵּב מְלֹאכָה - משלם הצער בְּלִבְד. הִשְׁקֵהוּ סֵם או סָכוּ סֵם וְשָׁנָה מְרָאָה עוֹרוֹ - משלם לו רפוי בְּלִבְד, עַד שְׁיִחֹזֵר מְרָאָהוּ כְּמוֹת שֶׁהָיָה. אֶסְרוּ בְּחֶדֶר - נותן לו דְמֵי שְׁבֹת בְּלִבְד. וְכֵן כָּל כִּיּוֹצֵא בְּאֵלוֹ.

חמשת התשלומים בחיסור אבר

ד המגלח שער ראש חברו - נותן לו דְמֵי בְשֹתוֹ בְּלִבְד, מִפְּנֵי שְׁסוּפּוֹ לְחֹזֵר. גְּלַחוּ בְּסֵם או שְׂכוּהוּ עַד שְׂאִין סוֹף הַשֶּׁעַר לְחֹזֵר - חֵיב בְּחִמְשָׁה דְבָרִים: בְּנֹק וְצֵעַר וְרִפּוּי, שְׁהָרִי רֵאשׁוֹ יִתְחַמֵּם מִן הַכּוּיָה או מִן הַסֵּם וְנִמְצָא חֵשׁ בְּרֵאשׁוֹ; וּמְשַׁלֵּם לוֹ שְׁבֹת, שְׁהָרִי הוּא רֵאשׁוֹ לְרִקְדָּה וְלִנְדָּה דְלַת רֵאשׁוֹ בְּשַׁעַת רְקוּד וְנִמְצָא

בטל ממלאכה זו; ובשבת, שאין לך בשבת גְדוּלָה מִזֶּה.

ה) בְּשֵׁר הַשָּׁנִים - החניכיים. (ו) בְּשִׁעוּרָה - כגרגר שעורה, שאורכה כ-ס"מ, ורוחבה עד כ-3 מ"מ (ראה נספח מידות ומשקלות).

ה הנה למדת, שכל המחסר חברו אבר שאינו חוזר - חיב בכל החמשה דברים. אפלו הפיל שנו - חיב בכל, שאי אפשר שלא יחלה פיו שעה אחת; אף על פי שהשן אין לה רפואה - בשר השנים צריך רפואה. ו אפלו חסרו בשעורה מעור בשרו - חיב בחמשה דברים, שהעור אינו חוזר אלא צלקת. לפיכך, החובל בחברו וקרע העור והוציא ממנו דם - חיב בחמשה דברים.

שייך הנזק למזיק

ז) מְבַעֵית - מפחיד, מבהיל. פְּטוּר מְדִינֵי אָדָם וְחֵיב בְּדִינֵי שָׁמַיִם - מפני שקשה להוכיח ודאות של סיבה ותוצאה בקשר בין המזיק והנזק (ראה לעיל א,א). על כל פנים על המבעית לחשוש מעונש מה', וחיב לפייס את חברו. אַחְזוּ... או שְׁנַנְע בּו... או שְׁאַחְזוּ בְּבִגְדָיו - כאשר יש מגע בין המזיק לניזק הנזק מיוחס בוודאות למזיק. תִּקַּע בְּאַזְנוֹ - צרח באזנו (ר' תנחום).

ז המבעית את חברו - אף על פי שחלה מן הפחד, הרי זה פטור מדיני אדם וחיב בדיני שמים; והוא שלא נגע בו, אלא כגון שצעק מאחוריו או נתראה לו באפלה וכיוצא בזה. וכן אם צעק באזנו וחרשו - פטור מדיני אדם, וחיב בדיני שמים. אחזו ותקע באזנו וחרשו, או שננע בו ודחפו בעת שהבעיתו, או שאחזו בבגדיו וכיוצא בדברים אלו - חיב בתשלומין.

בדיקת אמינות הניזק

ח) יִרְאֶה לִי - הלכה מדעתו של הרמב"ם שלא נמצאה מפורשות במקורות (אגרת לר' פנחס הדיון, שילת, עמ' תמו). שְׁמָא יַעֲרִים - ירמה, ויתנהג כחרש או עיוור. עַד שִׁיבְדֶק זְמַן מְרֻבָּה - כי לא סביר שאדם יצליח להעמיד פנים זמן כה רב ובאופן טבעי; ולכשיופתע, תתגלה תרמיתו (ק, י). ואם ניתן לוודא באמצעים טכנולוגיים-פיזיולוגיים את היותו עיוור או חרש - נוטל (י).

ח יראה לי שהנחבל שאמר 'נתחרשת' או 'נסתמית עיני', וְהָרִי אֵינִי רוֹאֶה או 'איני שומע' - אינו נאמן, שהרי אין אנו מכירין הדבר, שְׁמָא יַעֲרִים. ואינו נוטל הנזק עד שיבדק זמן מרובה, ויהיה מחזק שאבד מאור עינו או נתחרש, ואחר כך ישלם זה.

קפג

הערכת תשלום הצער

ט) **הפֿל לְפִי הַנֶּזֶק** - בהתאם למוכנותו בחייו לסבול כאב גופני. **כִּד וְעֵנֶג** - עדין ומפונק (תרגום לדברים כח,יז). **עֵמֶל** - מתאמץ בעבודה קשה. **אוֹמְדִין** - משערים, מעריכים.

ט כמה הוא הצער? הכל לפי הנזק: יש אדם שהוא רך וענג ביותר ובעל ממון, ואלו נתנו לו ממון הרבה לא היה מצטער מעט; ויש אדם שהוא עמל ונזק ועני, ומפניו זיו אחד מצטער צער הרבה. ועל פי הדברים האלה אוֹמְדִין ופוסקין הצער.

י) **כִּיצַד מְשַׁעְרִין הַצֶּעַר וכו'** - אדם שפוי לא היה מוכן לסבול צער של חיסור אבר תמורת כל ממון שבעולם, ולכן נזקקים למבחן שונה, כשחסרון האיבר מוכתב מראש, ורק מבודדים את הקלת הכאב. **אִם גָּזַר הַמֶּלֶךְ עָלָיו לְקַטֵּעַ יָדוֹ** - מלך רשע שחוקיו בכריתת איברים בלתי הפיכה הם אכזריות בלתי אנושית, כפי שהייתה מלכות רומי הרשעה נוהגת, ועדיין לא פסו רשעי עולם.

י כיצד משעריין הצער במקום שחסרו אבר? הרי שקטעו אצבעו - אוֹמְדִים וְאוֹמְרִין כִּמְהָ אָדָם בְּזָה רוּצָה לְתַן בֵּין לְקַטֵּעַ לוֹ אֶבֶר זֶה בְּסִיף או לְקַטֵּעַ אוֹתוֹ בְּסֶם, אִם גָּזַר הַמֶּלֶךְ עָלָיו לְקַטֵּעַ יָדוֹ או יָדְגָלוֹ, וְאוֹמְדִין כִּמְהָ יֵשׁ בֵּין זֶה לְזֶה, וּמְשַׁלֵּם הַמִּזְיק.

הערכת תשלום השבת

יא) **כְּפֹעֵל בְּטַל שְׁלֹאוֹתָהּ מְלֹאכָה שְׁבֻטֵל מִמֶּנָּה** - התשלום הנמוך ביותר, בממוצע, שפועל מסכים לקבל בעבור אבטלה ובלי מאמץ. לעומת עבודה שבה מתאמץ יותר. תשלום זה משתנה לפי אופי העבודה, מפני שבעבודות כפיים יש יגיעה רבה ואדם יעדיף לקבל סכום נמוך ובלבד שינוח. לעומת כן, עבודות שאין בהם טורח רב והם קלות ממילא, שכר הבטלה קרוב לשכר העבודה. "והבן ענין זה כי נפלא הוא ונכון" (פה"מ בכורות ד,ו). **רוֹאִין אוֹתוֹ כְּאִלוֹ הוּא שׁוֹמֵר** שדה קשואין - שזה המקצוע הראוי לו לכשיתרפא. בלשון חכמים נקרא תשלום זה "שבת קטנה". **קשואין** - פרי אדמה מאורדך בדמות מלפפון גדול, והוא מלון הקתא (*Cucumis melo var. chate*). **וְרוֹאִין כִּמְהָ הוּא שְׁכַר שׁוֹמֵר קשואין*** - בכ"י ק' אין מילים אלו.

יא כיצד משעריין השבת? אם לא חסרו אבר, אלא חלה ונפל למשכב או שצבתה ידו וסופה לחזור - נתן לו דמי שבתו שלכל יום ויום כפועל בטל שלאותה מלאכה שבטל ממנה. ואם חסרו אבר או קטע ידו - נתן דמי ידו, שהוא הנזק; ושבת - רואין אותו כאלו הוא שומר קשואין, ורואין כמה הוא שכר שומר קשואין* בכל יום, ועושיין חשבון כל ימי חליו שלזה, ונותן לו.

יא2) מטחינו ברחמים - מסובב את אבני הרחיים, כדי שיטחנו את החיטים. פעולה פיזית מהפשוטות ביותר החוזרת על עצמה הדורשת מאמץ שרירי בלבד, ואין בה יתרון לראייה.

יב) דמי פלו - כערך דמיו כעבד בשוק אילו היה נמכר קודם שנעשה חרש. במקרה זה אין תשלום שבת, מפני שאין כאן חולי זמני ("ימי חוליו") המשביתו זמנית מעבודה, ותשלום הנזק הוא על החסר הקבוע של תפקוד האיבר (ויאה לעיל א.ב.). **יג) נותן לו דמי פלו** - וכן ריפוי, צער ובושת לפי אומדן כוללני שיגשה כעת (י).

יג2) אמדוהו לכל נזק ונזק וכו' - זהו ספק בדין, האם חיובי התשלומים הראשונים שנוקפו לחובתו, נותרו בעיניהם, בנוסף לחיוב האחרון שהוטל עליו באומדן הכללי, או שמא יש לחייבו לשלם רק על האחרון (בבלי ב"ק פה ע"ב). בית הדין לא מוציא ממון כשיש ספק, ו"ככל ספק ממון: המוציא מחברו - עליו הראיה" (איסורי ביאה טו,כו), ומשאירים את החפץ ברשות המחזיק בו.

יד) וכמה הוא צריך - עבור הוצאות הריפוי למשך הזמן שנאמד. **דבר יום ביומו** - הוצאות ריפוי בכל יום, לפי מה שצריך לאותו יום. **תקנה הוא למזיק** - לטובת המזיק, שאינו צריך לשלם יותר ממה שנקבע תחילה, כדי לעודד את הניזק שלא יתרשל, ויתרפא מהרה.

טז) שומעין לו - בכל תקנה ממונית שהיא לטובת האדם, והאדם באופן נקודתי אינו רוצה בה, אין מכריחים אותו. **יז) פסק עמי** - קבע איתי את הסכום. **ואחזיק אני עצמי במזיקין** - אהיה נחשב מן המזיקים, שיאמרו

קפה

ובן אם קטע רגלו - רואין אותו כאלו הוא שומר על הפתח. **סמא את עינו** - רואין אותו כאלו הוא מטחינו ברחמים. **ובן כל פיזא בזה**.

יב) הבה את חברו על אוננו, או אחזו ותקע באוננו וחרשו - נותן לו דמי פלו, שהרי אינו ראוי למלאכה כלל. **יג) סמא את עינו ולא אמדוהו, וקטע את ידו ולא אמדוהו, וקטע את רגלו ולא אמדוהו, ואחר כך חרשו** - הואיל ולא אמדוהו לכל נזק ונזק, נותן לו דמי פלו.

אמדוהו לכל נזק ונזק, ואחר כך אמדוהו לכל - אין גובין ממנו אלא דמי פלו בלבד; **ואם תפש הנזק נזק כל אבר ואבר ודמי פלו** - אין מוציאין מידו.

הערכת תשלום הריפוי

יד) כיצד משערין הרפוי? אומדין בכמה ימים יחיה זה מחלי זה וכמה הוא צריך, ונותן לו מיד, ואין מחיבין אותו לתן דבר יום ביומו. ודבר זה תקנה הוא למזיק. טו) וכן השבת - אומדין אותה, ונותן הכל מיד. **אם היה מתגלגל בחליו והולך, וארף בו החלי יתר על מה שאמדוהו** - אינו מוסיף לו פלוס. **ובן אם הכריא מיד** - אין פוחתין לו ממה שאמדוהו.

טז) כמה דברים אמורים? בשרצה המזיק, שאו תקנה היא לו. אבל אם אמר המזיק 'אין רצוני בתקנה זו, אלא ארפאהו דבר יום ביומו' -

עלי שאני גורם נזקים חמורים שאינם מתרפאים (בבלי ב"ק פה ע"א). **יח) אין שומעין לו** - כי הניזוק אינו יכול לסמוך על המזיק לאחר שחבל בו, ואיכותה של רפואה בחינם פחותה (בבלי סו).

שומעין לו. יז אמר לו הנזק פסק עמי ותן על ידי ואני ארפא עצמי - אין שומעין לו, שהרי אמר לו 'שפא לא תרפא עצמך, ואחזיק אני עצמי במזיקין, אלא נותן לו דבר יום ביומו או פוסק על הכל, ונותן דמי הרפוי על ידי בית דין. יח אמר לו המזיק 'אני ארפא אותך, או 'יש לי רפא שמרפא בחנם' - אין שומעין לו, אלא מביא רפא אמן ומרפאהו בשכר.

יט) צמחים - בהקשרים רפואיים: גידולי בשר ופריחות של העור. פעמים שאין הפצע מגלד היטב, ובמקום זה עולים גידולי בשר, מוגלות, התפשטות תגובות הפציעה לאיברים שכנים וכדומה, המפריעים לתהליך הריפוי ואף גורמים לסבל נוסף לפצוע (ראה שטיינזלץ ב"ק פג ע"ב; פרקי משה מאמר כג, עמ' 288-287). **נסתתרה המכה אחר שחית** - חזרה לקדמותה לאחר שהחלה להתרפא. **חיב לרפאותו ולתן לו דמי שבתו וכו'** - המזיק, שהחליט לשלם את הוצאות הרפואה במעקב יומי, מתחייב בזה לליווי מתמיד של הניזק עד לרפואתו השלימה. ולכן הוצאות הרפואה המוטלות עליו, כוללות טיפול בסיבוכים שעשויים להיות באופן טבעי על המכה, וגם כאלה שהגיעו מסיבות אחרות **שלא מחמת המכה** ומפריעים לתהליך הריפוי. לעומת זאת, אם הוצאות הרפואה היו ניתנות מראש, על פי הערכת בית הדין, הן היו כוללות טיפול רק בדברים שניתן להעריך מראש, שיהיו על המכה. מכל מקום, השבת, שלעולם משולמת מראש על פי הערכת בית הדין, חלה רק למשך זמן החולי המוערך מראש, ולא חלה על זמן שנבע מהתפתחויות בלתי צפויות (י). **חיב*** - כ"ה ב"י, מ', ובמדרש הגדול. ק': אינו חיב. וכך סברו גם חלק מהפרשנים. **עבר הניזק על דברי רופא וכו'** - "לפי שהחולה הרע לעצמו" (פה"מ בבא קמא ח,א).

יט) הרי שלא פסק עמו, אלא היה מרפא יום יום, ועלו בו צמחים מחמת המכה, או נסתתרה המכה אחר שחית - חיב לרפאותו ולתן לו דמי שבתו. עלו בו צמחים שלא מחמת המכה - חיב* לרפאותו, ואינו נותן לו דמי שבתו. עבר על דברי רופא, והכביד החלי - אינו חיב לרפאותו.

זמן התשלום

כ בשפוסקין בית דין על המזיק ומחזיקין אותו לשלם – גובין ממנו הכל מיד, ואין קובעין לו זמן כלל. ואם בבשת בלבד נתחייב – קובעין לו זמן לשלם, שהרי לא חסרו ממון.

כ) ואין קובעין לו זמן – אין נותנים לו ארכה לתשלום החוב, להבדיל מחובות תשלום אחרים, כגון החזרת הלוואה (מלוה ולוה כב,א).

פרק שלישי

בושת וקנסות קבועים

הבושת תלויה במבייש ובמתבייש

א איצד משערין הבשת? הכל לפי המבייש והמתבייש: אינו דומה מתבייש מן הקטן למתבייש מאדם גדול ומכבד; שזה שביישו זה הקל – בשתו מרבה.

א) הבשת – ראה הגדרתה לעיל ביאור א,א. הקל – נקלה, מבוזה. בשתו מרבה – מפני שיש בכך גם העזה וחוצפה.

ב המבייש את הערם, או את מי שהוא במרחץ – פטור. נשבה הרוח והפכה שוליו על פניו והרי הוא ערם, והוסיף זה בהפשטותו – חיב בבשת, ואינו דומה מבייש את זה שנעשה ערם למבייש את שאינו ערם. וכן אם הגביה בגדיו לירד לנהר, או שעלה מן הנהר וביישו – חיב, ואינו דומה מבייש זה למבייש את המכסה בגדיו.

ב) המבייש – כגון שירק עליו. הערם – לא רק אם היה ערום לגמרי, אלא שנחשף חלק מגופו, כגון שנראה בשר כתפיו וחזהו (פה"מ מגילה ד,ו). פטור – מפני שבמצב שבו אדם אינו מתבייש להימצא ערום אינו מקפיד על כבודו (רש"י ב"ק פו ע"ב). שוליו – שולי בגדיו.

ג המבייש את הישן – חיב בבשת. ואם מת מתוך שנתו ולא הקיץ, ולא הרגיש בזה שביישו – אין גובין בשת זו מן המבייש, ואם תפשו הירשיו, אין מוציאין מידם.

ג) ואם מת מתוך שנתו ולא הקיץ וכו' – זהו ספק בדיון, האם תשלום הבושת הוא על הזילזול בו, ופטור כיון שלא הרגיש בכך, או שמא על ביוש בני המשפחה, ואז חייב לשלם, גם אם מת ולא הרגיש במאום (בבלי ב"ק פו ע"ב). בית הדין לא מוציא ממון כשיש ספק, ו"ככל ספק ממון: המוציא מחברו – עליו הראיה" (איסורי ביאה ט,כז), ומשאירים את החפץ ברשות המחזיק בו.

קפז

ד) **הַשׁוֹטָה** - שדעתו מטורפת, כגון מי שמהלך ערום ומשבר כלים וזורק אבנים ואינו מתבייש (ראה עדות ט,ט). **הַחֲרָשׁ** - מי שאינו שומע ואינו מדבר, שבשל חוסר התקשורת היה בדרך כלל חסר דעת, אך אין מעמדו ומעשיו מבוזים, ויש לו מעט דעת להבין כדי להתבייש. ו"מי שמדבר ואינו שומע, או שומע ואינו מדבר - הרי הוא ככל אדם" (אישות ב,כו).. **הַעֲבָד, הַקָּטָן** - ראה לעיל ביאור א,ד. **מְכַלְמִין** - מביישים. **פָּקַח** - אדם שלם בדעתו, ואינו חרש או שוטה (אישות ט,ס).

ד **הַמְבִּישׁ אֶת הַשׁוֹטָה** - פְּטוּר; וְהַמְבִּישׁ אֶת הַחֲרָשׁ - חַיֵּב. הַמְבִּישׁ אֶת הַגֵּר אוֹ אֶת הָעֶבֶד - חַיֵּב. הַמְבִּישׁ אֶת הַקָּטָן: אִם כְּשֶׁמְכַלְמִין אוֹתוֹ נִכְלָם - חַיֵּב; וְאִם אֵינוֹ נִכְלָם - פְּטוּר. וּמִכָּל מְקוֹם אֵינוֹ דוֹמֶה הַמְבִּישׁ אֶת הַקָּטָן לַמְבִּישׁ אֶת הַגֵּדוּל, וְלֹא הַמְבִּישׁ אֶת הָעֶבֶד לַמְבִּישׁ בֶּן חֲרִין, וְלֹא מְבִישׁ חֲרָשׁ לַמְבִּישׁ פָּקַח.

קנס ביוש הבריות

ה) **דְּבָרִים** - דיבור, מילים. **פְּטוּר מִן הַתְּשַׁלּוּמִין** - משום שחיוב הבושת נלמד ממה שכתוב 'וְהַחֲזִיקָה בְּמִבְּשֵׁי' (דברים כה,יא, וראה לעיל א,ט), ונראה משם, שחיוב הבושת הוא על בושת הגוף בלבד (רא"ש הובא בל'). **לְגֵדֵר** - לעצור את התופעה על ידי החמרת העונש. **בְּכָל מְקוֹם** - אף בחוץ לארץ. **חַיֵּב לְשַׁלֵּם לוֹ בְּשֵׁת שְׁלֵמָה** - משום שפגע בכבוד התורה (צ'). וכל המבזה תלמיד חכם אין לו חלק לעולם הבא, וחייב נידוי (תלמוד תורה וי"א-יב).

ה **הַמְבִּישׁ אֶת חֲבֵרוֹ בְּדְבָרִים**, או שְׂרָקַק עַל בְּגָדָיו - פְּטוּר מִן הַתְּשַׁלּוּמִין. וְיֵשׁ לְבֵית דִּין לְגֵדֵר בְּדָבָר בְּכָל מְקוֹם וּבְכָל זְמַן כְּמוֹ שֶׁאָנוּ. וְאִם בִּישׁ תְּלַמִּיד חֲכָמִים - חַיֵּב לְשַׁלֵּם לוֹ בְּשֵׁת שְׁלֵמָה, אִף עַל פִּי שְׂלֵא בִישׁוֹ אֶלְא בְּדְבָרִים.

ה2) **קוֹנְסִין אוֹתוֹ** - ונותנים את הכסף לחכם, ומנדים אותו, ומכים ועונשים אותו כפי מה שייראו (תלמוד תורה ויב; סנהדרין כה,ה). **מְשַׁקֵּל חַמְשָׁה וּשְׁלֹשִׁים דִּינָר מִן הַזֶּהָב** - מטבעות זהב טהור שמשקלם כ-148 גרם (ראה נספח מידות ומשקלות) **סְלָעִים** - סלע שווה ארבע דינרים (ראה ט,ס). **קַבְּלָה** - מסורת שבעל פה.

כָּבֵר נִפְסַק הַדִּין, שְׂכַל הַמְבִּישׁ תְּלַמִּיד חֲכָמִים אֶפְלוּ בְּדְבָרִים - קוֹנְסִין אוֹתוֹ, וְגוֹבֵין מִמֶּנּוּ מְשַׁקֵּל חַמְשָׁה וּשְׁלֹשִׁים דִּינָר מִן הַזֶּהָב, שֶׁהוּא מְשַׁקֵּל תְּשַׁעָה סְלָעִים פְּחוֹת רְבִיעֵ. וְקַבְּלָה הִיא בְּיַדְנוֹ שְׂגוּבֵין קָנָס זֶה בְּכָל מְקוֹם, בֵּין בְּאַרְץ בֵּין בְּחוּצָה לְאַרְץ.

ו) **וְכַךְ נֶאֱמָר לָהֶן** - "וכן היה דרך חסידים הראשונים: שומעין חרפתן ואינן משיבין, ולא עוד אלא שמוחלין למחרף וסולחין לו" (תלמוד תורה ז,ד). וכל זה, כשבניוהו בסתר, אבל אם היה הדבר בפרהסיא - אסור לו למחול על כבודו, "אלא נוקם ונוטר כנחש עד שיבקש ממנו מחילה, ויסלח לו" (שם; וראה ביאורנו שם לדימוי לנחש;

ו **מַעֲשִׂים הָיוּ אֲצִלְנוּ תְּמִיד בְּכַף בְּסִפְרָד. וְיֵשׁ תְּלַמִּידֵי חֲכָמִים שֶׁהָיוּ מוֹחֲלִין עַל זֶה, וְכַךְ נֶאֱמָר לָהֶן. וְיֵשׁ שְׂתוּבָע, וְעוֹשִׂין פְּשָׁרָה בְּיַנְיָהֶן. אֲבָל הַדַּעֲיִם הָיוּ אוֹמְרִים לַמְבִּישׁ חַיֵּב אֶתְּהָ לְתַן לוֹ לִיטְרָא זֶהָב.**

קפח

וראה דעות ה,ג). **לִיטְרָא זָהָב** - 35 דינרי זהב.

ז) **מְחַרְףּ וּמְגַדֵּף** - מבזה ומקלל. אם קילל כל אדם בשם ה' - בעדים ובהתראה עונשו חמור וחייב מלקות, ובלא עדים והתראה - עונשו נתון לדיינים (סנהדרין פרק כו). **וְאָמְרוּ חֲכָמִים הָרֵאשׁוּנִים** - בשל חומרת העוון, "כדי להתרחק מהן ולהיזהר מהן" (תשובה גיד). "לפי שלא יבוא מעשה מן המעשים האלו ואף על פי שהם קלים לפי מחשבת החושב כי אם מנפש חסרה שלא הגיעה לשלמות ואינה ראויה לחיי העולם הבא. **הַמְלִבֵּין** - הרגיל להלבין (שם) ונקרא כך, מפני שגורם לפניו של המבוויש להשתנות (פה"מ אבות גיד). **אָדָם כָּשָׁר** - "לפניך צריך אדם להזהר בדבר זה, שלא לביש חברו ברבים, בין קטן בין גדול, ולא יקרא לו בשם שהוא בוש ממנו, ולא יספר לפניו דבר שהוא בוש ממנו. במה דברים אמורים? בדברים שבין אדם לחברו. אבל בדברי שמיים - אם לא חזר בו בסתר, מכלימין אותו ברבים, ומפרסמין חטאו, ומחרפין אותו בפניו ומבזין ומקללין, עד שיחזר למוטב, כמו שעשו כל הנביאים לישראל" (דעות ו,ח).

ז אף על פי שהמביש שאר העם בדברים פטור מן התשלומין - עוון גדול הוא, ואינו מחרף ומגדף לעם ומבישן אלא רשע שוטה. ואמרו חכמים הראשונים, שכל המלבין פני אדם כשר מישראל ברבים - אין לו חלק לעולם הבא.

קנסות קבועים למעשי ביוש

ח) **דְּמִים קְצוּבִים** - סכום תשלום קבוע. **וְכָלֵן קְנָסוֹת הֵן** - ואין דייני חוץ לארץ גובים אותם (סנהדרין ה,ט).

ח יש הכאות רבות שיש בהן בוז וצער מעט ואין בהן נזק, וכבר פסקו להם חכמים דמים קצובים, וכל המכה חברו הכאה מהן - משלם אותו הממון הקצוב, וכלן קנסות הן. ואותו הממון הקצוב הוא דמי הצער והבשת והרפוי והשבת; בין צריך לרפואה ושבת בין לא צריך - כזה הוא משלם.

ט) **סְלָעִים** - סוג מטבע, ראה להלן הלכה י. **אֲרַכְבָּתוֹ** - ברכו (כלי המקדש ח,ח). **קִבְצָ אֲצַבְעוֹתָיו וְכוּ'** - הכהו באגרופו.

ט וכמה הוא משלם? הבעט בחברו ברגלו - משלם חמשה סלעים. הכהו בארכבתו - משלם שלשה סלעים. קבץ אצבעותיו כמו אוגר אגדה, והכהו בידו כשהיא אגודה -

קפט

משלם שלשה עשר סלעים.

ט (2) תקע את חברו בכפו - הכהו בכף ידו (פה"מ בבא קמא ח,ו). **בְּאֶחָר יָדוֹ** - בגב ידו, ובזה הביזיון גדול יותר (שם). **צָרַם בְּאֶזְנוֹ** - עיקם אזנו וצבטה (שם). **הֶעֱבִיר טְלִיתוֹ מֵעֲלָיו** - הסיר מעליו את בגדו העליון. **שָׁפַרַע רֹאשׁ הָאִשָּׁה** - פגע בצניעותה לעיני כל, וכיסוי הראש הינו מהחובות הבסיסיות של האשה ביהדות: "ואלו הן הדברים שאם עשת אחד מהן עברה על דת משה? יוצאה בשוק ושער ראשה גלוי וכו' " (אישות כד,יא).

תקע את חברו בכפו - משלם סלע. סטרו על פניו - משלם חמשים סלע. סטרו באחר ידו - משלם מאה סלע. וכן אם צרם באזנו, או תלש בשערו, או שרקק והגיע הרק בבשרו, או שהעביר טליתו מעליו, או שפָרַע ראש האשה - משלם מאה סלע.

ובזה הוא משלם על כל מעשה ומעשה. ביצד? כגון שבעט בחברו ארבע בעיטות, אפלו זו אחר זו - משלם עשרים סלע. סטרו על פניו שתי סטירות - משלם מאה סלע. וכן בשארין.

י (1) שנים עשר סלע ומחצה כסף נקי - שבמטבעותיהם היו רק שמינית כסף.

י כל אלו הסלעים הן מכסף ארץ ישראל באותו הזמן, שהיה בכל סלע חצי דינר כסף ושלושה דינרין ומחצה נחשת. לפיכך, מי שנתחייב בהכאות אלו לשלם מאה סלע - הרי זה משלם שנים עשר סלע ומחצה כסף נקי.

יא (א) במה דברים אמורים? במכבד. אבל אדם שיעורי הקנסות הגבוהים הללו. **בְּנֵי אָדָם כְּעוֹרִין** - הן במשמעות מכוערים בצורתם (והדבר משמש כדי להצחיק ולעורר את הקהל) או מכוערים במעשיהם.

יא במה דברים אמורים? במכבד. אבל אדם שהוא מבזה, ואינו מקפיד בכל אלו הדברים וכיוצא בהן - אינו נוטל אלא לפי מה שראוי לו, וכמו שיראו הדינים שהוא ראוי לטל; לפי שיש בני אדם בעורין שאינן מקפידין על בשתן, וכל היום מבזין עצמן בכל מיני בזוי דרך שחוק וקלות ראש, או כדי לטל פרוטה אחת מן הלצים המשחקין עמהן.

התשלומין בנחבליים שונים **פָּרָק רְבִיעִי**

מכת הפלה

א הקדמה להלכות א-1: "וכי יצאו [יירבו] אנשים ונגפו אשה הרה ויצאו ילדיה ולא יהיה אסון [לאשה ותשאר בחיים] ענוש וענש [המכה את האשה חייב בתשלומים] פֶּאֶשֶׁר יֵשִׁית [=ישים, יתבע] עליו בעל האשה ונתן בפללים [=והנוגף ישלם את ענשו על פי פקודת הדיינים]. ואם אסון יהיה [האשה תמות], ונתתה נפש תחת נפש [עונש מוות לרוצח]" (שמות כא,כג). **הנוגף וכו'** - דוחף בבטן האישה המעוברת וגורם להפלת הולדות (שו"ת, תנג). **דמי ולדות לבעל** - שנאמר: "כאשר ישית עליו בעל האשה" וזהו תשלום על שותפותו של הבעל בוולדות, לפי שהבנים מתייחסים אליו (רלב"ג). **ונזק** - כחש הגוף בשל ההפלה לעומת לידה רגילה (רש"י ב"מ מט,ע"א. לגבי שבת, ריפוי ובושת - ראה להלן הלכה טו). **וצער** - על תוספת הכאב הכרוך בהפלה מעבר לכאב לידה. **ונזק וצער לאשה** - אלו התשלומים הקיימים בכל מצב. מצב, מפני שיתכן שבהפלה לא תבטל ממלאכתה יותר מאשר יולדת, ושלא תזדקק לרפואה (תוס' ב"ק מב,ע"ב), ולכן אין תשלומי שבת וריפוי, ומהבושת נפטר כשהדחיפה אינה בכוונה (ראה לעיל א,י). **ב** **שְׁמִין אֶת הָאִשָּׁה וכו'** - מעריכים את שווי ההפרש בין שפחה הרה לשפחה שכבר ילדה בלידה רגילה, וזהו בעצם שווי העוברים בבטן שאדם קונה כדי שיהיו לו כעבדים. ראה ביאור ההשוואה לעבדים לעיל א,ב. **עד שלא** - טרם. **אף דמי ולדות לאשה** - מפני שהבעל לא יכול להוריש לבניו דבר שלא זכה בו בעצמו (נסי"מ).

א הנוגף את האשה ויצאו ילדיה - אף על פי שלא נתכוון, חייב לשלם דמי ולדות לבעל, ונזק וצער לאשה. **ב** וכיצד משערין דמי ולדות? שְׁמִין אֶת הָאִשָּׁה כְּמָה הֵיְתָה יָפָה עַד שֶׁלֹּא יֵלְדָה וְכְמָה הִיא יָפָה מִשְׁיֵלְדָה, וְנִתְנִין לְבַעַל. אִם מֵת הַבַּעַל - נִתְנִין לְיֹרְשָׁיו. וְאִם נִגְפָה אַחַר מִיתַת הַבַּעַל - אִף דְּמֵי וְלָדוֹת לְאִשָּׁה.

ג **מֵת הָגֵר** - בלא יורשים (פה"מ בבא קמא ה,ד). **פְּטוּר** - ולה אין זכות בהם, כיון שכבר זכה בהם הגר בחייו, וכיוון שכך - זכה המזיק בהם. שכל המחזיק בנכסי הגר שאין לו יורשים - קנה וזכה ומתנה או; צ"ע). **ד** **שִׁפְחָה** - גויה, שהיא במצב ביניים בין יהודייה לגויה (איסורי ביאה יב,יא). **או גויה** - אין קידושין תופסים בהן (אישות ד,טו), ולכן אין להן יבעלי שיזכה בדמי הולדות (מ"מ). **נשתחררה** - שאז אין הולדות שייכים לאדוניה.

ג היתה נשואה לגר, וחבל בה בחיי הגר - נותן דמי ולדות לבעל. **מת הגר** - פְּטוּר. **ואם חבל בה אחר מיתת הגר** - זְכָת הִיא בְּדָמֵי וְלָדוֹת. **ד** היתה שפחה או גויה בשעת הריון, ובשעת נגיפה נשתחררה או נתגירה - **הרי דמי ולדות שלה**.

קצא

ה) אף על פי שְהִיָּה שׁוֹגֵג וכו' - אם היה ממית את האשה במזיד (בעדים והתראה) עונשו עונש מוות כשל רוצח, ומתוך כך פטור מלשלם ממון על מות העוברים, מפני שנענש בעונש החמור יותר. דין זה, שהוא פטור מהעונש הממוני כאשר חל עונש מוות, קיים בכל מעשה של עבירה שחלים עליה שני עונשים: עונש ממוני ועונש מוות, גם אם בפועל, מסיבות שונות, העובר עבירה אינו נענש בעונש מוות (כשהוא שוגג, כגון שהתכוון רק להכותה ולא להרגה). שְנֵאמַר "וְלֹא יִהְיֶה אִסּוּן, עֲנוּשׁ יַעֲנֹשׁ" - רבנו מרחיב במקום אחר: "הא [הרי] אם היה שם אסון [והאישה מתה], אין שם עונש; ואף על פי שהריגת האישה בשגגה, שהרי לא נתכוונו לה, שנאמר: "כי ינצו אנשים, ונגפו אישה הרה...". הא למדת שלא חילק באסון בין שוגג למזיד לפטרו מן התשלומין" (נערה בתולה אי-ג, יד, וראה גניבה ג, א-ב).

ו) בְּמָה דְּבָרִים אֲמוּרִים - שפטור מהתשלומים כשהמית את האישה בשוגג. הַרִי זֶה כְּדָבָר שְׂאִין בּו מִיתַת בֵּית דִּין - אף שבמתכוון להרוג את האחד והרג את השני, נחשב בדרך כלל דבר שיש בו מיתת בית דין, שהרי אם אכן היה הורג את האחד היה חייב מיתה, ופטור מתשלום נוצח ושמירת הנפש ד, א; לעניין תשלום דמי ולדות נחשב כדבר שאין בו מיתת בית דין.

ז) חֲבוּרָה - מכת-דם. מִפְּנֵי שֶׁהוּא עוֹוֹן מִיתַת בֵּית דִּין - שאם עשה חבורה באביו או באימו עונשו חנק (ממרים ה, ה). והחובל בחברו בשבת ויצא דם חייב משום מלאכת מפרק (שבת ה, ז), ועונשו סקילה (שם א, א).

ח) הוֹאִיל וְנַחַת רוּחַ עֲשֵׂה לְיָצְרוֹ הָרַע - "שהרי נתקררה דעתו ושככה חמתו" (שבת ה, ח).

ה הנוגף את האשה ויצאו ילדיה ומתה - אף על פי שְהִיָּה שׁוֹגֵג, הַרִי זֶה פְטוּר מִן הַתְּשׁוּלוּמִין וְאִינוּ מְשַׁלְּם כְּלוּם, שְנֵאמַר: "וְלֹא יִהְיֶה אִסּוּן, עֲנוּשׁ יַעֲנֹשׁ" (שמות כא, כב) - לֹא חִלַּק הַכְּתוּב בֵּין שׁוֹגֵג לְמִזִּיד בְּדָבָר שֵׁישׁ בּו מִיתַת בֵּית דִּין לְפָטְרוֹ מִן הַתְּשׁוּלוּמִין.

ו בְּמָה דְּבָרִים אֲמוּרִים? בְּשִׁנְתָּכֶן לְאִשָּׁה. אֲבָל אִם נִתְּכֶן לְחַבְרוֹ וְנִגַּף אֶת הָאִשָּׁה - אִף עַל פִּי שְׂמִתָּהּ, הוֹאִיל וְהִמִּיתָהּ בְּלֹא כּוֹנֵה לְהַכּוֹתָהּ, הַרִי זֶה כְּדָבָר שְׂאִין בּו מִיתַת בֵּית דִּין, וּמְשַׁלְּם דְּמֵי וְלִדּוֹת.

חבלה שעונשה מוות

ז המכה אביו ואמו ולא עשה בהם חבורה - חֵיב בְּחֻמְשָׁה דְּבָרִים. אֲבָל אִם עֲשֵׂה בָהֶם חֲבוּרָה, או שְׁחָבַל בְּחַבְרוֹ בְּשַׁבָּת, אֶפְלוּ הָיָה שׁוֹגֵג - פְטוּר מִן הַתְּשׁוּלוּמִין, מִפְּנֵי שֶׁהוּא עוֹוֹן מִיתַת בֵּית דִּין, וּכְבָר בְּאַרְנֹו (לעיל, ה) שְׁלֹא חִלַּק הַכְּתוּב בֵּין שׁוֹגֵג לְמִזִּיד בְּדָבָר שֵׁישׁ בּו מִיתַת בֵּית דִּין לְפָטְרוֹ מִן הַתְּשׁוּלוּמִין.

ח וְהִלֵּא הַחֹבֵל מְקַלְקֵל הוּא, וְכֵל הַמְקַלְקֵלִין בְּשַׁבָּת פְטוּרִין מִן הַמִּיתָה, וְלָמָּה

קצב

נחשב זה החובל עוון שיש בו מיתת בית דין? הואיל ונחת רוח עשה ליצרו הרע בעת שחבל בחברו - הרי הוא כמתקן, ונמצא עוון מיתה, ולפיכך פטור מן התשלומין.

חבלה שעונשה מלקות

ט החובל בחברו ביום הכפורים, אפילו במזיד - חייב בתשלומין, אף על פי שעבר עברה שהוא חייב עליה מלקות. והלא כל המחייב מלקות ותשלומין לוקה ואינו משלם, שאין אדם לוקה ומשלם? כך הן הדברים בכל חוץ מחובל בחברו, שהוא משלם, שהרי בפרוש רבתי תורה חובל בחברו לתשלומין, שנאמר: "רק שבתו יתן ורפא ירפא" (שמות כא, ט).

טו החובל בחברו ביום הכפורים - שבמזיד אין עונשו מוות אלא כרת (שביתת עשור א, ב), ואם הדבר נעשה במזיד בעדים ובהתראה - לוקה, "שכל חייבי כרתות לוקים" (איסורי ביאה א, ז). חוץ מחובל בחברו, שהוא משלם - ואינו לוקה, שהתורה הדגישה "רק שבתו יתן", שחייב דווקא תשלומים, אף במקום שהיה צריך ללקות יי; וראה פה"מ בבא קמא ח, ג).

החובל בעבד

י החובל בעבד כנעני שלו - פטור. חבל בעבד עברי שלו - חייב בכלן חוץ מן השבת. החובל בעבד כנעני של חברו - רבו של עבד נוטל חמשה דברים. ואפילו צערו בסם ונתרפא במהרה - הרי כל רפואתו לרבו.

יא כל עבד שייצא לחרות, ועדין לא הגיע גט שחרור לידו - אין לו קנס; ואחרים שחבלו בו - אינו יכול להוציא מהן לעצמו, שעדין לא גמר שחרורו, ולא האדון יכול להוציא מהן, שהרי לא נשאר לו בו קנין.

יז בעבד כנעני - וכן בכל עבד גוי. פטור - שאף אם חבלו בו אחרים היה מקבל את התשלומים, "שכל מה שקנה עבד קנה רבו" (מלוה ולוה ב, ח). חייב בכלן - כי עבד עברי אדון לגופו (ואה עבדים א, ט). חוץ מן השבת - שהמפסיד מביטול המלאכה הוא האדון עצמו. צערו אדונו בסם ונתרפא במהרה - קיצור תקופת הריפוי נעשה תוך צער הרי כל רפואתו לרבו - ואין החובל נפטר מתשלום הריפוי שנאמד, אף שבפועל נחסך וכפי שהתבאר לעיל ב, טו.

יא שייצא לחרות ועדין לא הגיע גט שחרור - כגון שאמר האדון לעבד שהוא משוחרר, ואפילו בפני עדים, עליו לסיים את שחרורו במתן שטר שחרור, ש"עניינו דבר הכורת בינו ובין אדונו ולא ישאר לאדון בו זכות" (עבדים ז, א). קנס - שלושים סלעים, שמשלם בעל השור, אם הרג שורו עבד (נזקי ממון יא, א).

קצג

יא2) המפיל שן עבדו - בהפלת שיניו יוצא העבד לחירות. **ואינו נותן לו דמי עינו** - כיוון שלא קיבל העבד עדיין את שטר שחרורו, עדיין הוא במצב בלניים (ה' יהושע הנגיד סי' צח; ובעבדים ה'יד "נותן לו דמי עינו" כאמירה עקרונית המותנית בקבלת שטר שחרורו). **אין מוציאין מידו** - שמעמדו של הנחבל מוטל בספק בצורך בגט שחרור לאחר שהופלה שינו (בבלי גיטין מב ע"ב). **יב) שחציו עבד וחציו בן חרין** - כגון עבד שהיה שייך לשני אדונים ושחררו אחד מהם (פ"מ: גיטין ד,ה; עדויות א,ג).

לפיכך, המפיל שן עבדו ואחר כך סמא עינו - יוצא בשנו, ואינו נותן לו דמי עינו; ואם תפשו - אין מוציאין מידו. **יב מי שחציו עבד וחציו בן חרין שביטשו אדם או צערו, או שנגחו שור וכיוצא באלו - חייב: אם ארעו זה ביום שלרבו - לרבו; ביום שלעצמו - לעצמו.**

יג) וילקח בהן קרקע ורבו אוכל פרותיה - יקנו לעבד קרקע בכסף התשלומים (מלבד חלק הריפוי הנדרש כעת לעבד - מ"מ), והרווחים ממנה כל ימי עבודתו יהיו של רבו, וכך יקבל האדון פיצוי על אובדן מלאכת עבדו.

יג החובל בעבד עברי שלחברו - חייב בחמשה דברים, וילקח בהן קרקע ורבו אוכל פרותיה, ולכשיצא העבד לחרות תצא השדה מתחת ידי רבו. הויקו הויק שאינו מעבב מלאכה כלל, כגון שקטע ראש אָזנו או ראש חטמו - הכל לעבד, ואין לרבו בהן פרות.

החובל בבת קטנה

יד) גבת קטנה - עד גיל שתיים עשרה, או מעל גיל זה, שאין לה סימני גדולה: שתי שערות במקום הערווה (אישות ב,א). **נזק הפוחת אותה מפספה הוא** - נזק שבגללו היא נמכרת כאמה עבריה בפחות. **מעשה ידיה** - יצירותיה ומשכורתה (לעומת בנים שאינו יכול למוכרם, ולפיכך משלם להם נזק ושבת - י). **ונקסף מכירתה** - אם הייתה נמכרת כאמה עבריה, כאשר אביה עני מלפרנסה שאפילו אין לו בגד לעצמו, ומעוניין להבטיח את עתידה ושתחתן עם האדון (י; ראה עבדים ד,א-ב). **נזק שאינו פוחת אותה מפספה** - כגון אם פצעה והוציא ממנה דם (מעיל ב,ו). **גבתו** - כשאין פרנסתה עליו (להלן יט; מ"מ)

יד החובל בבת קטנה שלאחרים: אם נזק הפוחת אותה מפספה הוא - הרי הוא שלאב, וכן שבתה שלאב, שהרי מעשה ידיה וקסף מכירתה שלאביה הוא. אבל צער ובשת ורפוי - הרי הוא שלה. וכן נזק שאינו פוחת אותה מפספה - הרי הוא שלה. וכן החובל בבתו - משלם לה צער ורפוי ובשת.

החובל באשת איש או באשתו

טו) השבת והרפוי לבעלה - השבת, כיוון שמעשה ידיה שלו (אישות יב,ג). והרפוי, כיוון שחייב

טו החובל באשת איש - השבת והרפוי

קצד

לרפאה (שם, ב). **בגלוי** - שגם לבעלה יש בושת בזה, ושיכול להירתע ממנה (רש"י כתובות סה ע"ב). **ושני שלישים לבעל** - לעיל (הלכה א) הבעל לא קיבל חלק מתשלום הנזק, מפני שכבר קיבל את חלקו בדמי הולדות (י). **ושלאשה ילקח בהם קרקע והבעל אוכל פרות** - ככל הכספים והמטלטלים שהיא מקבלת, שהגוף הקרן שייך לה, והבעל נהנה מהרווחים כל זמן היותה תחתיו (אישות כב, כא).

טז) הבעל שחבל באשתו - לעולם אין לו רשות להכותה או לביישה (אלא רק על ידי בית דין שיש להם זכות לתת עונשים גופניים לכל אדם - וראה אישות כא, י), אלא לכבדה כמתחייב בכתובתה (יבום ד, ג). "וכן צוו חכמים שיהיה אדם מכבד את אשתו יתר מגופו, ואוהבה כגופו. ואם יש לו ממון - מרבה בטובתה כפי הממון. ולא יטיל עליה אימה יתרה, ויהיה דבורו עמה בנחת, ולא יהיה עצב ולא רוגז" (אישות טו, ט). **וכזה הזרו הגאונים** - כקנס לבעל, אף שמעיקר הדין, דין הבעל החובל שווה לדין אחר שחבל בה (י. ראה תוספתא ב"ק ט, ד). **הגאונים** - חכמים שעמדו לאחר התלמוד ועסקו בו ויצא להם שם בחכמתם (הקדמה, ג). **יז) המזיק אשתו בתשמיש המטה** - שעליו לקיים איתה יחסי אישות בעדינות (ראה דעות ה, ד).

יח) תוספת בכתבתה - שבעלה התחייב בכתובתה כסף נוסף מעבר למחויבותו הבסיסית (עיקר הכתובה, מאתיים דינרים לבתולה ומאה לגרושה ואלמנה), שתקבל אם יגרשנה או תתאלמן (אישות י, ז). **למכר התוספת לבעלה** - שאם יגרשנה ותהיה תוספת הכתובה שלו. ולאחרים לא תמכור, כיוון שיכולה לוותר לבעלה על תוספת כתובתה, ונמצא שהקונים הפסידו (י). **להוציאה** - לגרש אותה. **שטר בדמי חבלו** - שטר חוב על הסכום שהתחייבה לשלם לו, וכשתזכה בכסף יקבל זאת הבעל בגביית השטר (כגון שקיבלה במתנה לה בלבד, ראה התנאים אישות כב, כז; זכיה ומתנה ג, יב-יד).

קצה

לבעלה, והצער שלה; והבשת והנזק: אם בגלוי הוא, כגון שחבל בפניה ובצוארה או בדיקה וזרועותיה - השליש שלה, ושני שלישים לבעל; ואם בסתר הוא הנזק - השליש לבעל, ושני שלישים לאשה: שלבעל נותנין לו מיד, ושלאשה ילקח בהם קרקע והבעל אוכל פרות.

טז) במה דברים אמורים? בשחבלו בה אחרים. אבל הבעל שחבל באשתו - חיב לשלם לה מיד כל הנזק והצער וכל הבשת, והכל שלה, ואין לבעל בהן פרות. ואם רצת לתן הדמים לאחר - נותנת. וכזה הזרו הגאונים. והבעל מרפא אותה כדרך שמרפא כל חליה. יו והמזיק אשתו בתשמיש המטה - חיב בגזקיה.

אשה שחבלה בבעלה

יח) האשה שחבלה בבעלה: אם היה לה תוספת בכתבתה - מחיבין אותה למכר התוספת לבעלה בטובת הניה וגובה ממנה, אם רצה הבעל, ואם רצה לגרשה ולגבות מן הכל, גובה; ואם לא היה לה תוספת - אינה יכולה למכר לו עקר כתבתה, שאסור לו לאדם לשהות עם אשתו שעשה אחת בלא כתבה, כדי שלא תהיה קלה בעיניו להוציאה, אלא אם רצה הבעל, כותב עליה

שָׁטַר בְּדַמֵי חֶבְלוֹ, אוּ מִגְרָשָׁה וְנוֹטֵל
מִקְתַּבְתָּהּ הָרְאוּי לוֹ.

חבלה בילדים

יט) **אין סמוכין על שלחנו** - אינו מפרנסם.
ילקח להם קרקע בנזקו, והו אוקלין פרותיו
- מחשש שיאבדו את הממון, יקנו להם קרקע
שתשמור על ערך הקרן עד שיגדלו, ויהנו
מהרווחים. **פְטוּר** - כיוון שכל הכנסותיהם שלו,
ובודאי יקפיד לא לתת להם דבר שיחסרו ממון
(בבלי בבא קמא פו ע"ב). **ואם חבלו בהן אחרים** -
כיון שהצטערו אינו מקפיד על כך, ולכן יקבלו הם.
ואין זה דומה למציאה (אבדה יז, ג), ששם לא סבלו
על מנת לקבלה.

יט החובל בבניו הגדולים, אם אין סמוכין
על שלחנו - נותן להם מיד. והקטנים -
ילקח להם קרקע בנזקו, והו אוקלין פרותיו.
וכן הדין באחרים שחבלו בהן. ואם היו
סמוכין על שלחנו, וחבל בהן - פְטוּר, בין
שהיו גדולים בין שהיו קטנים. ואם חבלו
בהן אחרים: בגדולים - יתן להם מיד;
ובקטנים - ילקח בהם קרקע, והו אוקלין
פרותיה עד שיגדילו.

חבלת חרש שוטה וקטן

כ) **פגיעתו רעה** - שהנידון כנגדם מפסיד.
פטורין - אבל ראוי לבית דין להכותם, כדי שלא
יהיו רגילים בזה, וכן בעבדים בהלכה הבאה "כדי
שלא יהיו משלחת להזיק" (נגיבה א, וראה ביאורנו שם).
נתפתח - נתרפא מחרשותו. **נשתפה** - נהיה
שפוי, הבריא. **אינן בני דעה** - ואין להם אחריות
על מעשיהם.

כ חרש שוטה וקטן - פגיעתו רעה: החובל
בהן חיב, והו שחבלו באחרים פטורין. אף
על פי שנתפתח החרש, ונשתפה השוטה,
והגדיל הקטן - אינן חייבין לשלם, שבשעה
שחבלו אינן בני דעה.

חבלת עבד ואשה

כא) **הו שחבלו באחרים פטורין** - והאדון
אינו צריך לשלם על נזקי עבדו "מפני שיש בהן
דעת ואינו יכול לשמרן; שאם יכעיסנו רבו - ילך
וידליק גדיש באלף דינר, וכיוצא בזה משאר
נזקין" (נגיבה א, ט). **נתגרשה האשה או מת
בעלה** - ויכולה לשלם מממונה, כגון מכתובתה.
אבל משלמין לאחר זמן - אך אם יש לאשה
כסף השייך לה בלבד - עליה לשלם מכסף זה (כגון
שקיבלה במתנה לה בלבד, ראה התנאים אישות כב, כז; זכיה
ומתנה ג, יב-יד).

כא העבד והאשה - פגיעתו רעה: החובל
בהן חיב, והו שחבלו באחרים פטורין; אבל
משלמין לאחר זמן, אם נתגרשה האשה או
מת בעלה או נשתחרר העבד, שהרי בני
דעה הו, והרי הו כבעל חוב שאין לו מה
יפרע, שאם העשיר חיב לשלם.

קצו

המית עבד חברו או בהמתו

כב עבדו שלאדם בגופו, ובהמתו בממונו. **כב) גחלת -** יחיד של גחלים. **פטור מן**
התשלוּמין - לאדון. שהעבד הוא בן דעת (שלא כבהמה), ויכול היה להציל את עצמו.
פיצד? הרי שהניח גחלת על לב עבדו
שלחברו ומת, או שדחפו לים או לאש והוא
יכול לעלות משם, ולא עלה ומת - פטור
מן התשלוּמין. ואם עשה בן לבהמת חברו -
חיב, וכאלו הניח הגחלת על בגדו ונשרף,
שהוא חיב לשלם. וכן כל פיצא בזה.

הרחבה לביאור פרק א הלכות ב-ו

'עין תחת עין - ממון' זו אחת הדוגמאות המדוברות ביותר של התנגשות חזיתית כביכול בין פשט הפסוקים לבין המדרש שקובע את ההלכה. הרמב"ם הקדיש חמש הלכות כדי לבסס את הקביעה של מדרש חז"ל בזה, ולקבוע בצורה מוחלטת שאין כאן שום התנגשות וממילא שום פקפוק בכך שהוראת התורה לגבי עונש החובל היא ברורה - תשלום ממוני. כפי שנראה להלן בס"ד, הרמב"ם הלך בהלכות אלו צעד אחרי צעד כדי להבהיר את העניין הנ"ל.

ההלכות

ב נזק פיצד? שאם קטע יד חברו או רגלו - רואין אותו כאלו הוא עבד נמכר בשוק: פמה
היה יפה וכמה הוא יפה עתה, ומשלם הפחת שהפחית מדמיו, שנאמר: "עין תחת עין..."
(שמות כא, כד; ויקרא כד, כ): מפי השמועה למדו, שזה שנאמר "תחת" - לשלם ממון הוא.
ג זה שנאמר בתורה "פאשר יתן מום באדם בן יתן בו" (ויקרא כד, כ) - אינו לחבל בזה
כמו שחבל בחברו, אלא שהוא ראוי לחסרו אבר או לחבל בו כמו שעשה, ולפיכך משלם
נזקו. נהרי הוא אומר: "ולא תקחו כפר לנפש רצח" (במדבר לה, לא) - לרוצח בלבד הוא
שאין כפר, אבל לחסרון אברים או לחבלות יש כפר.
ד וכן זה שנאמר בחובל בחברו ומזיקו "לא תחוס עיניך" (דברים כה, יב) - שלא תחוס
פתשלוּמין, שמא תאמר: עני הוא זה, ושלם בכונה חבל בו, ארחמנו - לכך נאמר: "לא
תחוס עיניך".

ה ומנין שזה שנאמר באברים "עין תחת עין" (שמות כא, כד; ויקרא כד, כ) תשלוּמין
הוא? שנאמר: "חבורה תחת חבורה" (שמות כא, כה), ובפרוש נאמר: "וכי יכה איש את
רעהו באבן או באגרף... רק שכתו יתן ורפא ירפא" (שם כא, יח-יט; ושם: וכי יריבו אנשים

קצו

והכה איש). הא למדת ש"תחת" שנגמר בחבורה - תשלומין, והוא הדין ל"תחת" הנגמר בעין ובשאר אברים.

ו אף על פי שדברים אלו נראין מענין תורה שבכתב, כלן מפרשין הן מפי משה מהר סיני, וכלן הלכה למעשה הן בדינו, וכזה ראו אבותינו דנין בבית דינו שליהושע ובבית דינו שלשמואל הרמתי ובכל בית דין ובית דין שעמדו מימות משה ועד עכשו.

מקור הדין שהחובל משלם ואינו נענש בחבלה מידה כנגד מידה

תחילה וראש, קובע הרמב"ם בהלכה ב בצורה שאינה משתמעת לשתי פנים – "עין תחת עין: מפי השמועה למדו, שזה שנגמר "תחת" - לשלם ממון הוא". לא דיוק בכתוב הוא המקור לדין זה, כי אם מסורת שעברה מרב לתלמיד שכך צריך ללמוד את הכתוב. זה תוקף הדין, וממילא כל הבירורים לגבי פשוטו של מקרא מתבצעים על גבי העובדה המוחלטת הזו שכך הוא הדין. מדהים לראות איך הרמב"ם לכאורה 'זונח' את כל נסיונות הלימוד הרבים המובאים בריש פרק החובל במסכת בבא קמא, המלמדים שמדובר כאן על תשלום, ונוקט בדבר הבסיסי ביותר – מסורת מרב לתלמיד, מעין הלכה למשה מסיני. הרמב"ם הרי יכול היה להביא את הפסוק שמביא בעצמו בהלכה ג לגבי כופר, כמקור לכך שבחובל מענישים בתשלום, אך קביעתו חדה, תוקף הדין אינו מגיע מהפסוקים.

פשט הכתוב בא ללמדנו את העונש שהיה ראוי החובל לקבל, והתשלום הוא

תחליף לעונש

השאלה המיידית שכמובן עולה היא מדוע אם כן התורה התנסחה בצורה המנוגדת לגמרי להלכה שמוציאים ממנה. לזה הרמב"ם נדרש בהלכה ג: "זה שנגמר בתורה כפאשר יתן מום באדם כן ינתן בו" - אינו לחבל בזה כמו שחבל בחברו, אלא שהוא ראוי לחסרו אבר או לחבל בו כמו שעשה, ולפיכך משלם נזקו". מה שחייב החובל לשלם, אינו תשלום רגיל שבא למלא את החסר אצל הניזק, אלא הוא תחליף לעונש שהיה אמור החובל לקבל. כדי להדגיש עובדה זו, התורה היתה צריכה להתנסח בחריפות, כאילו העונש הוא באמת לחסר אבר מהחובל. והרמב"ם מציין רמז מן הכתוב שאין לראות את הפשט בזה כמוחלט, ממה שכתוב לגבי רוצח שאין לקבל ממנו כופר, והכתוב שם טרח להדגיש זאת באופן המשתמע שדווקא מרוצח אין לקבל כופר, אך מחובל ניתן לקבל כופר. ואגב זאת שמענו שני דברים מהותיים ביותר: האחד, התשלום המתקבל מהחובל נחשב ככופר! וממילא מודגש ביותר הדבר השני – התשלום הוא רק

כופר, דהיינו העונש הוא אכן חיסור אבר שצריך לחסר מהחובל! אלא שבהוצאתו לפועל, העונש מומר לתשלום.

כאן יש לציין לדברי הרמב"ם במורה נבוכים (ח"ג פמ"א), שבהם ניתן לראות את שתי הנקודות הנ"ל – תוקף ומקור הדין ופשטו של מקרא, וז"ל (מהדורת שוורץ עמ' 578): "מי שחיסר אבר יחוסר אבר כמותו: כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו. אל תעסיק מחשבתך בזה שאנו עונשים כאן בתשלומין, כי מטרת עכשיו לתת טעמים לכתובים ולא לתת טעמים להלכה, אף שגם על הלכה זאת יש לי דעה שאותה אשמיע בעל פה", עכ"ל. וקודם לכן כתב הרמב"ם שם וז"ל: "בדרך כלל נקבע עונשו של כל התוקף את זולתו שיעשה לו כאשר עשה בשווה. אם הזיק לגוף יינזק בגופו, ואם הזיק לממון יינזק בממונו", עכ"ל. כלומר, פשט הכתוב – מי שחיסר אבר, צריך לחסר לו אבר. זה העונש שנקבע! היאך העונש מתבצע? זו כבר הלכה למעשה, והרמב"ם לא ירד כאן לתת טעמים להלכה, עד כדי כך שקורא: "אל תעסיק מחשבתך בזה שאנו עונשים כאן בתשלומין"! כי במישור הזה הדבר ברור שהעונש מתבצע בתשלום. איך מגשרים על הפער בין העונש שנקבע לבין העונש שיוצא לפועל, זה מוסבר על ידי דברי הרמב"ם בהלכות, שהחובל ראוי לחיסור אבר כפי שעשה – ולאור זאת יש לראות את התשלום המושג עליו בפועל, וכפי שנראה בס"ד את ההשלכות לכך.

הקושי העולה מן הפסוק "וקצתה את כפה, לא תחוס עינך" וביאור הרמב"ם
בהלכה ד נדרש הרמב"ם לפסוק נוסף שחז"ל קבעו בו שהעונש הוא ממוני והוציאו אותו מפשטו: "כי ינצו אנשים יחדו איש ואחיו וקרבה אשת האחד להציל את אישה מיד מכהו; ושלחה ידה והחזיקה במבשיו: וקצתה את כפה, לא תחוס עינך". ודרשו חז"ל (ב"ק כה ע"א): "וקצתה את כפה – ממוך"⁴. פסוק זה מהווה קושי על מה שנקבע לעיל. אם העונש כאן הוא ממוני, מדוע צריך להוסיף "לא תחוס עינך"? לזה עונה הרמב"ם שגם בתשלום יש מקום לחוס, וכגון במקרה של עני, ולכן צריך אזהרה שלא לחוס על החובל אף אם הוא עני אלא יש לדרוש ממנו את התשלום. ומתוך ההוה-אמינא להקל על העני ניתן להוסיף

4. וכאן אולי המקום להעיר, שבעוד ולגבי "עין תחת עין" וכן "כאשר יתן... כן ינתן" ניתן היה להסתדר עם פשט הכתוב בכך ש"תחת" פירושו "תמורת" ונתינה היינו ממון, כאן הרי ישנה סתירה מפורשת בין הפשט להלכה, ולולא המסורת המוחלטת שהחובל משלם, אולי היה קשה להוציא מפשט הכתוב כאן. ואכן, מעניין לציין שפסוק זה נפסק להלכה גם לפי פשטו, וראה רוצח ושמירת הנפש פ"א, ה"ז וה"ח.

חיזוק לתפיסת התשלום של החובל כעונש המחליף חבלה בו מידה כנגד מידה. אם מהותו של תשלום זה היתה רק מילוי החסר אצל הנחבל, לא היה שום מקום להקל על העני. אך אם זהו עונש המהווה כפרה ותגמול לחובל, אזי ניתן להתבלבל ולהקל על העני שכבר כך הוא מסכן, ובכל אופן הרי התשלום שישלם אינו מפצה באמת את הנחבל ואולי יש מקום להקל עליו – לכן צריך את אזהרת הפסוק שלא לחוס עליו. וכאמור, זה אחר ההנחה הבסיסית על פי המסורת, שהעונש מתבצע בתשלום.

גם מפשט הפסוקים ניתן להראות שהחובל מבצע עונשו בתשלום, אך לא זה

מקור הדין

אחר כל זאת, בהלכה ה מראה הרמב"ם שגם הפסוקים יכולים להוות מקור לכך שעונשו של החובל הוא ממוני. ממילא מובן שאין הכרח לראות התנגשות בין פשט הפסוק לבין ההלכה למעשה, אחרי שמכלול הפסוקים מכוון להוראת ההלכה על פי המסורת. יתכן שהרמב"ם טרח להראות כיצד הדין נובע מן הכתוב, כחלק מהמלחמה בקראים – אך זה עניין לחקירה בפני עצמה⁵. בכל אופן, החזרה בהלכה ו על מה שנקבע בהלכה ב, ובהצמדה להלכה ה, באה לומר בצורה חד משמעית: גם אם יהיה מי שיתעקש על הבנת הפסוקים, ויהיו הוכחותיו לגבי פשט הכתוב אשר יהיו – הדין דין אמת כפי שנמסר מפי השמועה. וטעון זה של המסורת ניצב כעמוד יצוק, וכפי שמתבאר בדברי הרמב"ם: הרי הדינים הללו היו מצויים בבתי הדין, וכיון שבכל דור היו בתי דין בעם ישראל, ממילא כל בית דין ראה איך בבית הדין הקודם קיימו את ההלכה הזאת. אשר על כן, יהא זה מופרך להתעקש כנגד מסורת זו לגבי יישום ההלכה רק משום שנראה לנו בפשטי הפסוקים אחרת.

השלכות למעשה של תפיסת תשלום החובל כפי שהתבאר

ומעתה, אחר שהתבארה מהותו המיוחדת של התשלום הממוני המושת על החובל, נראה שרוח פרשנותו של הרמב"ם לדין "עין תחת עין – ממון", מרחפת על פני הלכות החובל ויש לה אף השלכות למעשה: ראשית, יש לציין להבדל שיש בין החובל בחברו לבין המזיק ממון חברו לעניין כפרה. בפרק ה הלכה ט מביא הרמב"ם שבעוד שהמזיק ממון מכפר על מעשהו בעצם התשלום הממוני,

5. ראה יצחק טברסקי, מבוא למשנה תורה לרמב"ם, עמ' 46 והערה 91 שם.

על החובל בחברו להוסיף לזה בקשת סליחה ומחילה בכדי לכפר על מעשיו. וממילא הדבר ברור שאינו דומה חובל המבין שהיה ראוי לו שיחבלו בו כפי שעשה, מידה כנגד מידה, למזיק שבסך הכל קיבל 'חשבונית' לתשלום. שנית, כפי שהבאנו לעיל, הרמב"ם בהלכה ד מוציא מהאפשרות להקל בנסיבות מסוימות על החובל. זה נובע מחומרת המעשה של החובל. אם יקלו עליו, זוהי קולא הבאה לידי חומרא, שהרי הוא צריך כפרה. שלישית, יש לציין לדברי הרמב"ם בפרק ה הלכות ו, ז: החובל שהודה מעצמו, פטור מתשלום נזק וצער וחייב בתשלום שבת וריפוי. וכתב הרמב"ם שם: "שֶׁהִשְׁבֵּת וְהִרְפִּי מִמּוֹן הוּא, וְאִינוּ קִנְס, שְׂאֵם לֹא יִתֵּן לוֹ - הָרִי חִסְרוֹ מִמּוֹן שֶׁהוּא מִתְרַפָּא בּוֹ, וּבִטֵּל מִמְּלֹאכֶתוֹ". ומכאן אתה למד שהנזק והצער נחשבים כקנס. והנה, לכאורה יש לשאול, שהרי תשלום הנזק והצער נמדד ונערך על ידי הדיונים בצורה מדוקדקת כמה שניתן, ומדוע אינו נחשב תשלום ממוני? אלא שאלויבא דאמת לא ניתן לדייק בנזק ובצער של הנחבל, ולעולם התשלום לא ישווה למה שנעשה לו. במקרה כזה התשלום מהווה עונש וקנס וכפרה בשביל החובל. ממילא חל על זה הכלל "המודה בקנס פטור". כמובן עולה כאן ביתר שאת הנקודה הראשונה דלעיל, שאת המחילה מהנחבל בכל מקרה יצטרך החובל לבקש.

הרחבה לביאור פרק ד הלכה ו

בתחילת פרק רביעי ישנן כמה הלכות לגבי הנוגף את האישה ויצאו ילדיה. הלכה ו היא האחרונה שבהן, ויש בה מורכבות הן כלפי ההלכות שקדמו לה והן כלפי הלכות הקשורות לה במקומות אחרים במשנה תורה. להלן ננסה להציג את הצעתנו לביאור ההלכה ואת ההסבר לה.

ההלכות

א הנוגף את האשה ויצאו ילדיה - אף על פי שלא נתפגן, חייב לשלם דמי נלדות לבעל, ונזק וצער לאשה.

ה הנוגף את האשה ויצאו ילדיה ומתה - אף על פי שהיה שוגג, הרי זה פטור מן התשלומין ואינו משלם כלום, שנאמר: "ולא יהיה אסון, ענוש יענש" (שמות כא, כב) - לא חלק הכתוב בין שוגג למזיד בדבר שישי בו מיתת בית דין לפטרו מן התשלומין.

ו במה דברים אמורים? בשנתפגן לאשה. אבל אם נתפגן לחברו ונגף את האשה - אף על פי שמתה, הואיל והמיתה בלא פגנה להכותה, הרי זה כדבר שאין בו מיתת בית דין, ומשלם דמי נלדות.

פשט ההלכות והצגת הביאור הנידון

יש "דבר שיש בו מיתת בית דין" ובו יש פטור מתשלום. ובו אין לחלק בין שוגג למזיד. זה מתבאר בהלכה ה.

יש "דבר שאין בו מיתת בית דין" המתבאר בהלכה א, ובו יש תשלום בין בשוגג בין במזיד, ופשוט.

יש דבר שהיה צריך להיחשב "שיש בו מיתת בית דין" כיון שמצד המעשה היה כאן מישהו שרצה להרוג את חברו, וממילא היה צריך להיות פטור. אבל בפועל הוא נחשב "כדבר שאין בו מיתת בית דין" ולכן חייב. וזהו "כדבר". כאן יש חילוק בין מתכוון לשאינו מתכוון, שמצד המעשה יש כאן מזיד ומצד התוצאה יש כאן שוגג – התכוון לפגוע בחברו ולא התכוון לפגוע באישה. וזה המתחדש בהלכה ו.

לכן הצעת הביאור היא: הרי זה כְּדָבָר שֶׁאֵין בו מִיתַת בֵּית דִּין – אף שבמתכוון להרוג את האחד והרג את השני, נחשב בדרך כלל דבר שיש בו מיתת בית דין, שהרי אם אכן היה הורג את האחד היה חייב מיתה, ופטור מתשלום (רוצח ושמירת הנפש פ"ד ה"א); לעניין תשלום דמי ולדות נחשב כדבר שאין בו מיתת בית דין.

הבעיות העולות מביאור זה

וזה לשון הרמב"ם בהלכות רוצח ושמירת הנפש (שם): "המתכַּנֵּן להַרְג אֶת זֶה וְהָרַג אֶת זֶה - פְּטוּר מִמִּיתַת בֵּית דִּין וּמִן הַתְּשֻׁלוּמִין...". ואם כן, לכאורה עולה סתירה ברורה למה שהתבאר לעיל שאם הנוגף התכוון להרוג את חברו והרג את האישה אזי חייב בדמי ולדות.

ובהלכות נערה בתולה (פ"א, ה"ג וה"ד) כתב הרמב"ם: "[יג] הִיְתָה (המפוחה) מַחֲבִי מִיתַת בֵּית דִּין, כְּגוֹן בְּתוּ וְאִשְׁתּוֹ בְּנוּ וְכִיּוֹצֵא בָהֶן - בֵּין הִתְרוּ בוּ בֵּין לֹא הִתְרוּ בוּ פְּטוּר מִן הַקֶּנֶס, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְלֹא יִהְיֶה אֶסוֹן, עֲנוּשׁ יַעֲנֶשׁ" (שמות כא, כב) - הָא אִם הָיָה שָׁם אֶסוֹן, אֵין שָׁם עֲנוּשׁ; וְאִף עַל פִּי שֶׁהֲרִיגַת הָאִשָּׁה בְּשִׁגְגָה, שֶׁהָרִי לֹא נִתְכַּוְּנוּ לָהּ, שֶׁנֶּאֱמַר: "[ו]כִּי יִנְצוּ אֲנָשִׁים, וְנִגְפוּ אִשָּׁה הָרָה...". הָא לְמַדַּת שְׁלֵא חֵלֶק בְּאֶסוֹן בֵּין שׁוֹגֵג לְמִזִּיד לְפִטְרוֹ מִן הַתְּשֻׁלוּמִין.

והרי הוא אומר: "ומכה נפש בהמה ושלמנה ומכה אדם יומת" (ויקרא כד, כא); ושם בלא 'נפש'. וראה שם כד, יח) - מה מכה נפש בהמה לא חלק בו בין שוגג למזיד לחיבו בתשלומין, אף מכה נפש אדם לא חלק בו בין שוגג למזיד לפטרו מן התשלומין, [יד] והוא הדין לכל עברה שיש בה מיתת בית דין, שאין בה תשלומין".

ומכאן לכאורה עולה סתירה ישירה, שבאינו מתכוון לאישה פטור מדמי ולדות, ודלא כפי שכתבנו ומשתמע מהלכות חובל ומזיק דידן.

המקור בגמרא לדברי הרמב"ם בהלכה ו

את הפתח הראשון לביאור דברי הרמב"ם מצאנו בדברי הגר"א על השולחן ערוך⁶, ובהקדם הדברים נביא את הסוגיה שהיא המקור להלכה כאן. הגמרא (ב"ק מב ע"א) הביאה ברייתא: "תניא אידך בעל השור נקי רבי יוסי הגלילי אומר נקי מדמי ולדות. אמר לו ר"ע הרי הוא אומר כי ינצו אנשים (ונגפו אשה), אנשים ולא שוורים", ע"כ. האמוראים בגמרא ניסו להסביר את דברי ריה"ג, ונדלג על שני ההסברים הראשונים. ומסבירים אביי ורבא: "אנשים - אין אסון באשה יענשו, יש אסון באשה לא יענשו; ולא שוורים - דאע"ג דיש אסון יענשו. הדר כתב רחמנא בעל השור נקי, דפטור". ועל זה התקיף רב אדא בר אהבה ואמר את שיטתו: "אטו באסון תליא מילתא? בכוונה תליא מילתא! אלא אמר רב אדא בר אהבה: אנשים - כי נתכונו זה לזה אע"ג שיש אסון באשה יענשו, כי נתכונו לאשה עצמה לא יענשו; ולא שוורים - דאפילו נתכונו לאשה עצמה יענשו. כתב רחמנא בעל השור נקי, דפטירי. וכן כי אתא רב חגי מדרומא אתא ואייתי מתניתא בידיה כוותיה דרב אדא בר אהבה". ע"כ הגמרא. ויש לשאול מדוע רב אדא בר אהבה דחה את דברי אביי ורבא, הרי בפסוק אכן מדובר על אסון, ונראה שהכל תלוי אם יש אסון או לא.

עוד יש לשאול על דברי הרמב"ם בהלכות נערה בתולה שהובאו לעיל, מדוע הביא את הבנת אביי ורבא בסוגיה, אחרי שהם נדחו על ידי רב אדא בר אהבה, שגם הובאה ברייתא הסוברת כמותו.

ביאור הבנת האמוראים

ונראה שרב אדא בר אהבה דחה את דברי אביי ורבא, בגלל שבמשנה (שם מח ע"ב) מבואר שכאשר נתכונו זה לזה ונגפו אשה הרה חייבים דמי ולדות, ולא חלקה המשנה בין אם האישה מתה או לא. ויותר מזה, נראה בפשט הפסוקים שבמקרה שנתכונו אחד לשני והרגו את האישה חייב בדמי ולדות. כי הרי כתוב בתורה (שמות כא, כב-כג): "וכי ינצו אנשים ונגפו אשה הרה ויצאו ילדיה ולא יהיה אסון ענוש יענש כאשר ישית עליו בעל האשה ונתן בפללים: ואם אסון יהיה

6. סימן תכג סעיף ד בליקוט השני (ראה מהדורת פריעדמאן עמ' ריט).

ונתתה נפש תחת נפש". ומההנגדה בין שני הפסוקים נראה בברור שמדובר על אסון שיש אצל האנשים הנצים, כי הרי בפסוק השני כתוב שאם יהיה אסון יהרגו את הרוצח, ואם מדובר על אסון שחל באישה, קיימא לן שאין הורגים את הרוצח, וכפי שפסק הרמב"ם להדיא בהלכות רוצח ושמירת הנפש פרק ד הלכה א. וכך כתב הרמב"ם בפירוש המשנה (כתובות פ"ג מ"ב): "מה שאמר ה' ולא יהיה אסון, ענינו ולא יהיה אסון בין שני האנשים הנצים ענוש יענש הנוגף, ואם אסון יהיה בין שני האנשים הנצים כלומר שמת אחד מהם הרי הרוצח נהרג ולא יהיה שם עונש כלל. והוא אמרו ונתת נפש תחת נפש".

אמנם, הבנתם של אב"י ור"ב איננה מופקעת מהפשט, כי יתכן לומר שהאסון בפסוק הראשון איננו מקביל לאסון שבפסוק השני, ופסוק זה אומר שכאשר אין אסון יש תשלומים, אבל כאשר יש אסון מסוג כלשהו אין תשלומים אפילו אם האישה היא זו שמתה, אבל עכ"פ בפשט ההסבר הזה הוא פחות מרווח. יתירה מזאת, הבנתם מדגימה את מה שכן נפסק להלכה, שאין לחלק בין שוגג למזיד בדין הנוגף את האישה והרגה, ושניהם פטורים מדמי ולדות.

יישוב ההלכות – אפשר שהרמב"ם יביא לימוד שאינו מדויק להלכה, ללמד

עיקרון שנפסק להלכה

ואכן הרמב"ם בהלכות חובל ומזיק מביא את דברי ר"ב אדא בר אבהו להלכה. ואילו בהלכות נערה בתולה, הרמב"ם רק משתמש בהבנת אב"י ור"ב על מנת לבסס את ההלכה לגבי קנס, ואת העיקרון הכללי שכל מקום שיש בו אפשרות למיתת בית דין אין חיוב תשלומים, אע"פ שלהלכה במקרה המסויים של דמי ולדות אין ההלכה כך. והרמב"ם יכול לעשות כך, כי כאמור הבנתם של אב"י ור"ב אפשרית מבחינת פשט הפסוקים ולכן ניתן להשתמש בזה לביסוס הלכה זו. עוד ועיקר, המקור לשני הלימודים שמביא הרמב"ם בהלכות נערה בתולה הוא מהגמרא בכתובות לה ע"א. כיון שהגמרא שם ראתה בפסוקים המדברים על נוגף אישה מקור לגיטימי שיכול להדגים את העקרון הכללי הנ"ל - הרמב"ם הביאו, אע"פ שלהלכה במקרה הספציפי של דמי ולדות אין הדין כן, וכדרכו להצמד כמה שיותר לדוגמה המובאת בגמ'.
וממילא גם לגבי הלכות רוצח אין שום קושי, שם נקט הרמב"ם באופן כללי את העקרון הנלמד מתנא דבי חזקיה, שאין חילוק בין מתכוון לשאין מתכוון בדבר שיש בו מיתת בית דין, ובשניהם פטור מתשלומים. עקרון זה נכון להלכה

– חוץ מהנידון של דמי ולדות, במקרה שהתכוון להרוג את חברו והרג את האישה⁷.

ולגבי השאלה מדוע יצא דין דמי ולדות מן הכלל, ויש בו חילוק בין מתכוון לשאינו מתכוון – מלבד מה שהתבאר לעיל על פי הפסוקים, שמא יש לומר ששונה תשלום דמי ולדות משאר תשלומים, והוא מהווה מעין דרגת ביניים בין מיתה לתשלומים, כיוון שסוף סוף מדובר בולדות ולא בנזק ממוני רגיל. תשלום מסוג זה, אין בכוחו של מעשה חמור הראוי לחייב מיתה לבטלו. אמנם, כמובן שקביעה זו צריכה עוד בירור וליבון ואכמ"ל.

דוגמה נוספת ליסוד הנ"ל

ואע"פ שהתבאר לעיל שהרמב"ם בהלכות נערה בתולה מביא מקור שאינו מדויק להלכה, ובהשקפה ראשונה נראה הדבר תמוה, יש לכך תקדים, וכפי שלמדנו מפי מו"ר ראש הישיבה הרב שמואל טל שליט"א, וכדלהלן: במסכת יומא פה ע"ב מביאה הגמרא מחלוקת לגבי המקור לכך שפיקוח נפש דוחה שבת,

7. וזוה שונה ביאור הגר"א מתפיסתו של התוספות יום טוב (ב"ק פ"ה מ"ד), שהבין ברמב"ם על פי התוס' ב"ק מב ע"א ד"ה בכוונה, שרב אדא בר אהבה סובר כתנא דבי חזקיה שאין חילוק בדבר שיש בו מיתת בית דין בין שוגג למזיד ובשניהם פטור מתשלומים, וחולק עליו בכך שיש חילוק בין מתכוון לשאינו מתכוון. ולכן נשאר התוי"ט בתמיהה על הרמב"ם, איך פסק בהלכות רוצח ושמירת הנפש שאין חילוק בין מתכוון לשאינו מתכוון. וכמו כן, שונה מביאור אחר שביאר הגר"א את דברי הרמב"ם (ראה שו"ע מהדורת פריעדמאן שם בליקוט השלישי שהובא מכתב יד מוסקבה), על פי התוס' (סנהדרין עט: ד"ה 'בין שוגג למזיד'), שאין מחלוקת כלל בין תנא דבי חזקיה לבין רב אדא בר אהבה, אלא יש לחלק בין תשלום עבור דמי הנהרג, שבזה דיבר תנא דבי חזקיה שאין חילוק בין מתכוון לשאינו מתכוון ובשניהם פטור מתשלום זה; לבין תשלום 'חיצוני' שבזה אין חילוק בין שוגג למזיד, אך יש חילוק בין מתכוון לשאינו מתכוון, וכגון דמי ולדות – שבהלכה ה לעיל פטור בשוגג ובהלכה ו חייב בשאינו מתכוון, שבזה דיבר רב אדא בר אהבה. ולפי זה ניתן ללמוד מדין דמי ולדות למקרים אחרים דומים, לחייב תשלומים אף שאם היה מתכוון היה חייב מיתת בית דין. אמנם, ביאור זה מורכב יותר, ומצריך להעמיד את דברי הרמב"ם בהלכות רוצח ושמירת הנפש שהפטור מתשלומים שם מכון לדמי הנהרג בלבד. ובהלכות נערה בתולה משמע בפשטות שאם האישה שנגפיה נהרגה אין עונש של דמי ולדות ('ולא יהיה אסון [=הריגת האישה] עונש יענש [=בדמי ולדות]), הא אם היה שם אסון אין שם עונש', וזה הרי תשלום 'חיצוני' להריגת האישה ולפי התוס' דסנהדרין היה צריך להיות עונש במקרה זה. ואם כן, גם לביאור זה נדרש החידוש דלעיל, שהרמב"ם נקט לימוד שאינו מדויק להלכה. ולכן למסקנה הועדף הביאור שהובא למעלה.

ונתייחס לשתיים מהדעות המובאות שם: "רבי שמעון בן מנסיא אומר: 'ושמרו בני ישראל את השבת' - אמרה תורה חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה. אמר רב יהודה אמר שמואל אי הואי התם הוה אמינא דידי עדיפא מדידהו: 'וחי בהם' - ולא שימות בהם", ע"כ. בהמשך הגמ', דוחה רבא את כל ההסברים מלבד ההסבר של וחי בהם, שלשיטתם לא מובן מדוע בספק פקוח נפש מחללים את השבת. ההבדל בין הלימוד מ'וחי בהם' לבין הלימוד 'חלל שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה' הוא, שהוראת התורה 'וחי בהם' מלמדת שפיקוח נפש בשבת הוא מעין 'סדר התורה', שעל דעת כן ניתנה תורה וכמו שמקריבים קרבן מוסף שבת בשבת, וכמו שעושים מילה וכלאיים בציצית וכדו'. לעומת זאת, ה'חשבון' שנלמד מהציווי לבני ישראל לשמור את השבת - 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה' הוא מעין הפקעה של התורה.

הרמב"ם בהלכות שבת (פ"ב ה"ג) מביא את הלימוד של וחי בהם. אלא שמשום מה הרמב"ם מביא גם את הלימוד של חלל עליו שבת וכו' בהקשר אחר. בהלכות ממרים (פ"ב ה"ד) כותב הרמב"ם: "וכן אם ראו (בית דין) לפי שעה לבטל מצות עשה או לעבר על מצות לא תעשה, כדי להחזיר רבים לדת או להציל רבים מישראל מלהכשיל בדברים אחרים - עושין, לפי מה שהשעה צריכה. כשם שהרופא חותך ידו או רגלו שלזה כדי שיחיה בלו, כך בית דין מורים בזמן מן הזמנים לעבר על מקצת מצוות לפי שעה, כדי שיתקיימו בלו, כדרך שאמרו חכמים הראשונים: חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה". ולכאורה הדבר תמוה, שהרי הגמרא דחתה את הלימוד הזה. אלא שנראה באמת שהגמרא לא דחתה את זה באופן עקרוני, אלא רק בגלל שזה לא יכול להוות מקור לפיקוח נפש במקרה של ספק, אבל על כל פנים נראה שהגמרא מסכימה לעיקרון הזה שאפשר לבטל מצוות אחרות על מנת לקיים מצוות אחרות, ומזה יש להוכיח שגם לחכמים יש כח להפקיע בהוראת שעה על מנת להביא למצב של שמירת כלל התורה. ונמצא שגם כאן הרמב"ם הביא מקור שהוא נכון מבחינה עקרונית, אף שבמקומו הוא לא התקבל להלכה.